

موضوع نام آذربایجان (نظریه اوغوز)

دکتر سیف الدین آلتایلی

ایمیل:

altayli_s@yahoo.com

چکیده:

ترجمه: آی ناز ملک زاده

وابستگی:

دانشگاه باکو اوراسیا، استاد و پژوهشگر
ارشد مرکز ترکشناسی

شماره آرکید: ۰۰۰۰-۰۰۰۲-۱۲۸۳-
۴۴۸۹

ترکان مردمی هستند که از پیچ رودخانه ساری (زرد) تا سواحل آدریاتیک، از دشتهای قباچاق تا سیبری و آفریقای شمالی، و حتی برخی مناطق آمریکای شمالی پراکنده شده اند. قدمت ترکان همپای تاریخ آغاز شده است. این اندیشه صرفاً احساسی برخاسته از ذهن نیست؛ بلکه کاوشهای باستانشناسی، قومشناسی و فرهنگ عامه آن را به اثبات رسانده اند. این که ترکان با پیروزی ملازگرد در سال ۱۰۷۱ میلادی به آناتولی آمده و در آنجا ساکن شده اند، اندیشه ای است که غریبهها و حوزه تأثیر آنان ساخته اند. ترکان به عنوان یک ملت، از اعصار ناشناخته تاریخ، آناتولی و سرزمین همجوار آن یعنی آذربایجان را وطن خود ساخته اند.

آتاتورک در دوران جنگ استقلال و پس از آن، به عنوان یک نابغه سیاسی و نظامی، کوشید تا به ملت خویش روحیه ای بلند عطا کند و این کار را در ابعاد نظامی، سیاسی و فرهنگی به انجام رساند. آیا «ترک خوب» که از آن به عنوان قومیت یاد میشود، تنها شامل ساکنان آناتولی است و آتاتورک در ارتباط با ملت ترک، تنها میخواست پیامهایی برای دمیدن روحی تازه به آنان بدهد؟ یا ترکان آناتولی جمعیتی مستقل هستند و خویشاوندان نزدیکی دارند؟ آیا با آذربایجان همجوار، پیوندی قومی و فرهنگی دارند؟ تاکنون پژوهشهای بسیاری در این باره انجام شده و نظرات گوناگونی مطرح گردیده است؛ اما عبارت «آذربایجان» به چه معناست، این نام از کجا ریشه گرفته و چه کسی آن را نهاده است؟ البته دانشمندان مختلفی در این زمینه پژوهش کرده و نظریه های خود را بیان داشته اند، اما به یک جمع بندی مشترک دست نیافته اند. در این مقاله، درباره ریشه های وحدت قومی-فرهنگی ترکان آذربایجان، آناتولی و آسیا و نیز خاستگاه نام آذربایجان، با استناد به پژوهشها و حقایق علمی بحث شده است.

کلمات کلیدی: آتاتورک، ترک، آذربایجان، آناتولی، پیام.

استناد (آپا):

آلتایلی، س. ترجمه: ملک زاده، آن. موضوع نام آذربایجان (نظریه اوغوز). ارومیه: فصلنامه تخصصی "مطالعات تاریخ آذربایجان و

ترک" سال ۰۴، شماره ۱۲، تابستان ۱۴۰۵. ۸۶۹۰-۳۰۴۱ شاپا

Dr. Seyfettin ALTAYLI

Email:

altayli_s@yahoo.com

Affiliation:

Bakı Avrasiya Universitesi

ORCID: 0000-0002-1283-4489

THE NAME OF AZERBAIJAN IS THE SUBJECT

(the Oghuz Theory)

Abstract:

The Turks are a people who have spread across a vast geographical area, extending from the bend of the Yellow River to the shores of the Adriatic, from the Kipchak steppes to Siberia and North Africa, and even to certain regions of North America. The antiquity of the Turks dates back to the earliest periods of recorded history. This is not merely an emotional assertion but a fact supported by research in archaeology, ethnology, and folklore. The view, often attributed to Western scholarship, that the Turks came to Anatolia and settled there only after the Battle of Manzikert in 1071 is regarded by some scholars as a constructed interpretation. According to these perspectives, the Turks as a people had already adopted Anatolia and the neighboring geography of Azerbaijan as their homeland since the unknown periods of early history.

During and after the Turkish War of Independence, Atatürk, as a political and military genius, sought to instill a strong sense of spirit and identity in the nation to which he belonged, and he succeeded in doing so in military, political, and cultural spheres. In this context, several important questions arise: Did the ethnic group known as the Turks consist only of those living in Anatolia, such that Atatürk aimed solely to glorify them in his messages regarding the Turkish nation? Or is Anatolian Turkishness a unique phenomenon, or does it have close relatives? Has there been an ethnic and cultural connection with neighboring Azerbaijan? Numerous studies have been conducted on these issues and various interpretations have been proposed. However, the meaning of "Azerbaijan" as a geographical term, the origin of this name, and who first gave it remain subjects of scholarly debate, and no common consensus has yet been reached. This article focuses on the origins of the ethnic and cultural unity among the Turks of Azerbaijan, Anatolia, and Asia, as well as on the etymology of the name "Azerbaijan".

Keywords: Atatürk, Turk, Azerbaijan, Anatolia, message.

CITATION (APA):

ALTAYLI, S. THE NAME OF AZERBAIJAN IS THE SUBJECT (the Oghuz Theory) .Urmia: "Studies on Azerbaijan and Turk's history" Specialized Journal, year 04, number 12, Summer 2026, ISSN: 3041-8690.

AZƏRBAYCANIN ADI MÖVZUSU (OĞUZ TEORİSİ)

Doç. Dr. Seyfettin
ALTAYLI

E-poçt:

altayli_s@yahoo.com

Mənsubiyyət:

Bakı Avrasiya Universiteti,
Müəllimi və Türkoloji
Mərkəzin Baş Elmi İşçisi

ORCID: 0000-0002-1283-
4489

Xülasə:

Türklər Sarı çayın döngəsindən Adriyatik sahillərinə, Qıpçak bozqırlarından Sibirə və şimali Afrikaya, hətta şimali Amerikanın bəzi bölgələrinə kimi yayılmış bir millətdir. Türklərin yaşı tarixlə yanaşı başlamışdır. Bu fikir sadəcə olaraq hissiyyatla irəli sürülmüş bir düşüncə deyildir. Bunu arxeoloji qazıntılar, etnologiya və folklor sübut etmişdir. Türklərin 1071-ci ildə Malazgirt zəfəri ilə Anadoluya gəlib məskunlaşdıqları qərblilərin və onların təsir dairəsindəkilərin uydurduğu bir fikirdir. Türklər millət olaraq tarixin bilinməyən çağlarından etibarən Anadolu və qonşuluğundakı Azərbaycan coğrafiyasını özünə yurd etmişdir.

Atatürk Azadlıq hərbi zamanında və sonrasındakı siyasi, hərbi bir düha olaraq mənsubu olduğu millətə yüksək bir ruh bəxş etmək istəmiş və bunu həm hərbi, həm siyasi, həm də mədəni mənada başarmış bir şəxsiyyətdir. Yaxşı türk deyilən etnik xalq yalnızca Anadoluda yaşayanlardan ibarətdir də Atatürk türk milləti ilə bağlı olaraq yalnızca onlara yeni bir ruh aşılayacaq mesajlar vermək istədi və ya Anadolu türklüyü özünə məxsus bir ictimaiyyətdirmi, yaxın qohumları varmı? Qonşuluğundakı Azərbaycan ilə etnik və mədəni bir rabitəsi varmı? İndiyə kimi bu haqda bir çox araşdırmalar aparılmış və müxtəlif fikirlər irəli sürülmüşdür, ancaq Azərbaycan termini nə deməkdir, bu ad nədən mənbələnmişdir, bu adı kim vermişdir? Əlbəttə bu mövzuda müxtəlif alimlər araşdırmalar apararaq öz fikirlərini irəli sürmüşdür, ancaq ortaq bir məxrəcə çatıla bilməmişdir. Bu məqalədə Azərbaycan, Anadolu və Asiya türklüyünün etno-mədəni birliyinin kökləri və Azərbaycan adının mənşəyi mövzusu haqda araşdırmalar aparılaraq elmi faktlar irəli sürülmüşdür.

Açar sözlər: Atatürk, Türk, Azərbaycan, Anadolu, mesaj.

CITATION (APA):

ALTAYLI, S. AZƏRBAYCANIN ADI MÖVZUSU (OĞUZ TEORİSİ). Urmiya: "Azərbaycan və Türk tarixi araşdırmalar" İxtisaslaşdırılmış Jurnal, il 04, nömrə 12, Yay 2026, ISSN: 3041-8690.

Doç. Dr. Seyfettin
ALTAYLI

E-posta:

altayli_s@yahoo.com

Üyelik:

Bakü Avrasya Üniversitesi,
Öğretim Üyesi ve Türkoloji
Merkezi Baş Araştırmacısı

ORCID: 0000-0002-1283-
4489

AZERBAYCAN'IN ADI KONUSU (OĞUZ TEORİSİ)

Özet:

Türkler, Sarı Irmak'ın kıvrımından Adriyatik kıyılarına, Kıpçak bozkırlarından Sibirya'ya ve Kuzey Afrika'ya, hatta Kuzey Amerika'nın bazı bölgelerine kadar yayılmış bir millettir. Türklerin yaşı tarihle birlikte başlamıştır. Bu düşünce yalnızca duygusal olarak öne sürülmüş bir fikir değildir; arkeolojik kazılar, etnoloji ve folklor bunu kanıtlamıştır. Türklerin 1071'deki Malazgirt Zaferi ile Anadolu'ya gelip yerleştikleri, Batılıların ve onların etki alanındakilerin uydurduğu bir fikirdir. Türkler, millet olarak tarihin bilinmeyen çağlarından itibaren Anadolu'yu ve onun komşusundaki Azerbaycan coğrafyasını kendilerine yurt edinmiştir.

Atatürk, Kurtuluş Savaşı sırasında ve sonrasında siyasi ve askerî bir dâhi olarak mensup olduğu millete yüksek bir ruh bahşetmek istemiş ve bunu hem askerî, hem siyasi, hem de kültürel anlamda başarmış bir şahsiyettir. İyi Türk denilen etnik halk yalnızca Anadolu'da yaşayanlardan mı ibarettir? Atatürk, Türk milletiyle ilgili olarak yalnızca onlara yeni bir ruh aşılayacak mesajlar mı vermek istedi? Yoksa Anadolu Türklüğü kendine özgü bir topluluk mudur, yakın akrabaları var mıdır? Komşusundaki Azerbaycan ile etnik ve kültürel bir bağı var mıdır? Bugüne kadar bu konuda birçok araştırma yapılmış ve çeşitli görüşler ileri sürülmüştür; ancak Azerbaycan terimi ne anlama gelir, bu ad nereden kaynaklanmıştır, bu adı kim vermiştir? Elbette bu konuda çeşitli bilim insanları araştırmalar yaparak kendi fikirlerini öne sürmüşlerdir, ancak ortak bir paydada buluşulamamıştır. Bu makalede, Azerbaycan, Anadolu ve Asya Türklüğünün etno-kültürel birliğinin kökleri ve Azerbaycan adının kökeni konusunda araştırmalar yapılarak bilimsel gerçekler ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Türk, Azerbaycan, Anadolu, mesaj.

CITATION (APA):

ALTAYLI, S. AZERBAYCAN'IN ADI KONUSU (OĞUZ TEORİSİ). Urmiye: Üç Aylık "Azerbaycan ve Türkiye Tarihi Üzerine Araştırmalar" Uzmanlık Dergi, yıl 04, sayı 12, Yaz 2026, ISSN: 3041-8690.

Giriş

Bakı Türkoloji qurultayında arxeologiyadan danışılmış və terminlərin vahidləşməsinin vacibliyi vurğulanmışdır. Bu məqalədə Azərbaycan termininin yaranması məsələsi üstündə dayanılacaq və aparılan araşdırmaların nəticəsi elmi faktlarla dilə gətiriləcəkdir.

İnsan yaranıb dünyaya gəldiyindən bəri qarşılaşdığı müşəxxəs obyektlərin və zehində canlandığı mücərrəd olan hər bir şeyin nəyə işarət etdiyinə öz etnik anlayışına görə ad vermiş və bu anlayış tarix boyu davam etmişdir. Bu vəziyyət də hər bir dilin möhtəşəm bir söz xəzinəsinə malik olduğunun dəlilidir.

Türklər millət olaraq adını Göytürk dövlətini quran Aşinaoğullarına mənsub "Türk" boyunun adından almış və bu ad "qüdrətli, güclü, qüvvətli, gözəl, törə sahibi, inkişaf etmiş" mənalarındadır (Kafesoğlu, 1998: 43-45).

Ulu Öndər Atatürk Türk millətini təsvir edərkən, "Bu məmləkət, dünyanın bəkləmədiyi, asla umut etmədiyi bir müstəsna məvcudiyyətin yüksək təcəllisinə səhnə oldu. Bu səhnə 7 min sənəlik, ən aşağı, bir Türk bəşiyidir. Bəşik təbiətin rüzgarları ilə sallandı; bəşikin içindəki çocuk təbiətin yağmurları ilə yıkandı. O çocuk təbiətin şimşəklərindən, yıldırımlarından, kasırgalarından əvvəla korkar kimi oldu; sonra onlara alıştı, onları təbiətin babası tanıdı, onların oğlu oldu. Bir gün o təbiət çocuğu təbiət oldu, şimşək, yıldırım, günəş oldu; Türk oldu. Türk budur. Yıldırımdır, kasırgadır, dünyayı aydınlatan günəştir." demiştir.

Kaşqarlı Mahmud "Divanü Lûgati't Türk" adlı əsərində türkün kim olduğunu bu sətrlərlə vurğulamışdır:

"Türklər əslində iyirmi boydur. Onların tamamı Tanrı razı olsun Yalavac Nuh oğlu Yafəs, Yafəs oğlu Türkə kimi gedib çıxır. Onlar Tanrı razı olsun Yalavac İbrahim oğlu İsaq, İsaq oğlu İysu, İysu oğlu Rum kimidir. Onlardan hər bir boyun bir çox oymaqları var ki, sayını ancaq Ulu Tanrı bilir. Mən onların kökünü və əsas boylarını saydım;

oymaqlara toxunmadım. Ancaq hamı bilsin deyə əsas olanı, Oğuz qollarını və heyvanlarına vurulan damğalarını yazdım" (Mahmud-I, 1985: 28).

Fəzlullah Həmədani də Nuhun dünyanı oğulları arasında bölüşdürərkən Yafəsə şərq ellərini, Türküstanı verdiyini, Türklərin Yafəsə Olcay xan dediyini, Olcayın köçəri yaşadığını, yaylaqla qışlağının Türküstanda, paytaxdının Qaydu deyilən yerdə, Dib Yabqu adında oğlu olub, özünün böyük bir xaqan və Qara xan, Or xan, Kür xan, Küz xan adlı dörd oğlu olduğunu, Oğuzun da vəliəhd Kür xanın oğlu olduğunu qeyd etmişdir (Togan, 1982: 17).

Oğuz xaqan dastanı da türk epik sənətinin başda dayanan əsərlərindən biridir. Dastan Orta əsrdə yazıya köçürülsə də türk tarixinin müəyyən dövrlərini əhatə etmiş, yarandığı gündən bəri müəyyən tarixdə sona çatdırılmayaraq axıb gedən bir çay kimi davam etmiş (Ercilasun, 2019: 34), türklərin kosmik anlayışını, dövlət gələcəyini, sosial nizamını, idarə tərzini əsas prinsiplərini cəmləmişdir.

Türk dastanları fəvqəladə vəsflərə malik qəhrəmanlara malikdir və xalqın könlündəki ideal tipləri təmsil edərək müəyyən simvollarla dilə gətirmişdir (Duymaz, 2007: 50).

Yaxşı Oğuz və oğuzlar kimdir, Tanrı, insan və yaradılışla bağlı düşüncələri, inancları nələrdir, haralarda yaşamışlar, tarixinin hansı mərhələlərində özlərini göstərmişlər, Anadolu və Azərbaycan türklüyü ilə əlaqələri varmı, adət və ənənələri nələrdir, qurduqları dövlətlərin vəsfi necədir, nələrə önəm vermişlər və s. suallar yaranır.

Bu mövzuda ilk həll ediləsi vacib məsələ Oğuz xaqanın kimliyidir. Türk tarixində belə bir tarixi şəxsiyyət doğrudan da yaşayıbmı, peyğəmbərdimi, mifoloji bir ünsürdümü və ya bir dastan qəhrəmanından ibarətdirmi?

Bu mövzuda Vambəry Oğuz sözünü Yunan mənbələrindəki oxus ilə birləşdirmiş, oğ, ak və uz'dan (İnan, 1936: 23) ibarət olduğunu, Marquart isə ok+uz hecalarından yarandığını (Hamilton, 1997: 188), Gyula Nemeth Oğuz sözünün ok+z boylar, uruqlardan yarandığını irəli sürmüş (Yüksekkaya, 2020: 238; Sümer, 1972: 1; Süme, 2018: 264), İbrahim Kafesoğlu da bu fikri dəstəkləmişdir (Kafesoğlu, 1998: 150-151; Korkmaz, 2010: 4). Digərlərinə baxdıqda Nemethin fikri mövzunun aydınlaşdırılması yönündən daha ağılabatandır.

Louis Bazin buna müxalifət etmiş (Bazin, 2015: 33-34), Berezin isə oğuz sözünün heyvanın ilk südü olduğunu irəli sürmüş (Pelliot, 1995: 15), Pelliot da Berezini dəstəkləmişdir. Oğuzun buğa anlamına gəldiyini ilk dəfə Franz Erdmann irəli sürmüş (Sinor, 1950: 6), Kononov bu kəlmənin ilk hecası olan oğ morfemini ög/ög, oğul, oğuş (qohum) kimi sözlərin başındakı og ünsürü ilə əlaqələndirmiş (Nalbant, 2010: 50), N.A. Baskakov da oğuz,

ogur/ögür etnoniminin ö- (düşünmək) kökündən ög/öy "ağıl"+-ğuz/güz, -uz/üz, ğur/gür, -ur/-ür feilindən ad yaratma şəkli ö-güz/ög-üz, ö-gür/ögür/ög-gür "bilgə" anlamlarına gəldiyini (Baskakov, 1986: 35-37), J.R. Hamilton isə Oğur boylarında -z'nin -r'ya çevrilməsini qəbul etməyərək adın uyğurdan törədiyini (Hamilton, 1997: 214), Macar alimi Laszlo Rasony bu fikrə müxalifət edib oqurların bozqırın qərb ucunda yaşadıklarını və onların yetirməsi olan çuvaşları digər türk boylarından ayıran xüsusiyyətlərdən birinin də "z" hərfi yerinə "r" hərfini işlətmələrini göstərmişdir (Rasony, 1971: 14; Tekin, 1987: 63-65). Qumilyov, Oğuz adının

əslini og "boy, qəbilə" təşkil etdiyini, bunun eyni zamanda qədim türklərdəki "o", "ana" sözüylə birbaşa əlaqəli olduğunu, "Oğuz" öncə mücərrəd olaraq "qəbilə", "qəbilələr birliyi" anlamında ikən sonralar müəyyən edici anlam qazanaraq xalqın etnik adı olduğunu, zamanla əsl anlamını itirərək türkmənlərin əfsanəvi atası Oğuzun adı olmuşdur (Gumilöv, 1999: 115) deyərək fikrini bildirmişdir. Bu mövzuda bir çox alim öz fikrini bildirmişdir. Sadəttin Gömeç isə Hun xaqanı Tanrıqut Baqaturun (Metə) Oğuz ilə eyni şəxs ola biləcəyini vurğulamışdır (Gömeç, 2004: 114-115).

Aydın olduğu kimi bir çox alim Oğuz adı və Oğuznamələrlə əlaqəli olaraq öz fikrini bildirmiş və qəti olaraq bir nəticəyə çatılmamışdır, ancaq ən ağla batan Macar alimi Gyula Nemethin fikirləridir.

Oğuzla bağlı irəli sürülən fikirlərlə birlikdə Uyğurca Oğuznamənin girişində, (Bang-Rahmeti, 1936: 10) deyilərək vəhşi buğa rəsmnin Bos primigenius çəkilməsi Oğuzun adı ilə vəhşi buğa/öküz arasında məcazi bir rabitənin olduğu vurğulanmışdır, ancaq bu mübahisəlidir. Çatalhöyükdəki evlərdə vəhşi buğa başlarının evlərin oturub-durulan hissənin iç tərəfində divara quraşdırılması, o dövrlərdə güc və qüvvət simvolu olaraq vəhşi buğaya hiss edilən hörmətə işarə edərək Asiya türklüyü ilə Çatalhöyük xalqı arasında həm etnik, həm də anlayış yönündən eyniliyi vurğulayır.

Oğuz dastanı türk epik sənətinin və türk dövlət gələcəyinin özülünü qoyanların arkətipi, Oğuz da türk dastan qəhrəmanlarının proto-tipidir. Oğuz xaqan tarixi şəxsiyyətdir və bəzi elm adamlarının Hun xaqanı Tanrıqut Baqaturun (Metə) Oğuz olduğunu irəli sürməsi kimi Oğuz bu tarixi şəxsiyyətdir deyə fikir bildirməsi də ümumi olaraq qəbul edilməmiş və bilinməzliyini davam etdirmişdir, ancaq həqiqət budur ki: Oğuz xaqan adlı şəxsiyyət tarixdə yaşamamış olsaydı onunla bağlı dastanlar yaradıla bilməzdi. Bu şəxsiyyət yazının ixtira edildiyi dövrlərdə yaşasaydı mütləq surətdə sənədlərdə qeyd edilərdi, belə bir şey olmadığına görə yazının tapılmasından minlərlə il əvvəllərdə yaşamış və kimliyi ilə həyatı da dastanılaşdırılaraq şifahi mənbələrdə yaşadılmışdır.

Yazının ilk dəfə şumerlər tərəfindən e.ö 3300-3100-cü illər arasında Uruk şəhərində ilahə İnannanın məbədinin olduğu Eannada gil lövhələrə yazıldığı (Adalı-Görgü, 2024: V) məlumdur.

İşarət edilən bilinməzlik yalnızca Oğuz xaqanla məhdudlaşmamış, türklərin doğma yurdunun harası olduğu da eyni biçimdə mübahisə mövzusu olmuşdur. Hal belə ikən tarixi türk yurdu Azərbaycanın adının mənşəyi haradandır, bu adı kim qoymuşdur sualı indiyə kimi bir çox

alimin araşdırmalar aparmasına, fikirlər irəli sürməsinə səbəb olmuş, ancaq ortaq bir məxrəcə çatıla bilməmişdir. Z.V. Toqan, Azərbaycanın adının bu bölgəni Makedoniyalı İskəndərin hakimiyyətini qəbul edən və Medianın bəzi bölgələrini onun adına idarə edən Əhəməni generalı Atropatesin adından mənəbləndiyini (Togan, 1979: 93) irəli sürmüşdür. M.Ə. Rəsulzadə və Əhməd Cəfəroğlu da eyni fikri bölüşmüş və "Azərbaycan milli ensiklopediyası" adlı əsərdə də eyni fikir irəli sürülmüş, Azərbaycan termininin e.ö IV yüzillikdə "Adurbadaqan" biçimində anıldığı qeyd edilmişdir (AME, 2007: 99). Şamil Cəmsidov bu adın şumerçədə "Mate" biçimində qeyd edildiyini, ölkənin adının "Oderpatekan"dan gəldiyini irəli sürmüş, Firudin Ağasioğlu bu fikirdən müxalifət etmişdir (Ağasioğlu, 2014: 369). Tofiq Hacıyev, "Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi" adlı əsərinin 85-ci səhifəsində "Məkez (Naxçıvanda kənd)=Mək/mak=Maklar; əz/az azların, az/türk etnosunun adı (Hacıyev, 2012: 85) biçimində qeyd edərək "Azların" türk olduğunu vurğulamış; "Az"ın bir türk boyu, "ər"in igid, "bay"ın varlıqlı, "can<qan"ın isə məkan anlamındaki sözlərin birləşməsindən "Azərbaycan" termininin yarandığını irəli sürmüşdür. Mirəli Seyidov da bu terminin türk tayfası "Az"dan yarandığını, "ər"in türklərin boy adlarının şəkilçisi olduğunu, "boy başqanı, zəngin, hakim" anlamındaki "bay" ilə "qan" sifət-feil şəkilçisinin birləşməsindən ibarət "insanın güclü atası və ya mübarək, güclü" anlamına gəldiyini bildirmişdir (Seyidov, 1989: 11-24; Firudin Ağasioğlu da Azərbaycanın adının "Az" tayfa adından gəldiyini, bu adın "as/az/kas/xaz/kaz" biçimlərinin olduğunu "ər" şəkilçisinin bu sözlərə qoşulduqda Azərbaycan adını yaratdığını qeyd etmişdir (Ağasioğlu, 2014: 370-371). Qısaca olaraq Z.V. Togandan T. Hacıyevə, M.Ə. Rəsulzadədən M. Seyidova və F. Ağasioğluna kimi olan siyasət və elm xadimləri Azərbaycanın adını ya Əhəməni generalı Atropates və ya Ari irqə mənsub As/Az xalqı ilə əlaqələndirmişdir.

"As/Az" xalqının adı Köl Tigin abidəsinin şərq üzündə bu cür qeyd edilmişdir";

(Tekin, 2006: 12-13).

Tonyukuk abidəsinin şimal üzündə isə "Az" termininin qeyd edildiyi mətn:

Bələdçi istədim. Bozqırdakı Azlardan bir adam tapdım. (Ondan belə) eşitdim: "Az ölkəsinin (yolu Anı çayı boyunca) imiş. (Ancaq) bir atın keçə biləcəyi kimi imiş. (Özü?) o yoldan (bir kərə) getmiş. Ondan soruşub "Bir atlı getmiş olduğuna görə o yoldan gedə bilərik" dedim. Fikirləşdim. (Tekin, 1994: 11).

Mənbələr belə deyir. Əslində mərhum Seyidovdan, Tofiq Hacıyevə, Firidun Ağasioğluna kimi olan alimlərlə 1968-ci ildə Ramazan Qurban adlı şəxsin "Azərbaycan Elmlər

Akademiyaşının Xəbərləri" adlı mənbədə "Azəri, Atropaten, Azərbaycan Sözləri Haqqında" adlı məqaləsində irəli sürdüyü iddia ilə eynidir.

Ramazan Qurban Azərbaycan termininin əslini "azər" sözünün təşkil etdiyini və bunun da bir çox boyu birləşdirən xalqın adı olduğunu irəli sürmüş, "Azəri" terminini keçmiş bir türk xalqının adı olub "Az" kişisi anlamını daşdığını vurğulamış və bu fikrini sübut üçün də "Əski türk xalqlarından Ağanlar özlərini "Ağaç+əri", Azlar da "Az+əri" biçimində adlandırmışdır deyərək fikrini yekunlaşdırmışdır (Qurban, 1968: 82).

Mərhum Qurban yazısının irəlindəki sətirlərində Tonyukuk abidəsinə işarət edərək, "Bu əhvalat həmin mənbənin 24-cü bölməsində belə təsvir olunur: ...çu tedim, Kögmən yolu bir ermış tumuş teyin eşidib, bu yolın yarısar yaramaçı tedim... Yerçi tiledim, çelgi Az əri bultım..." Tərcüməsi: (Biz Qırğızlara qarşı yürüşə çıxmaq istəyirdik. Kögməni keçmək üçün yalnız bir keçidin olduğunu və onun da 'ilin bu vaxtı' bağlı olmasını bilib, bu yolla getməyin vacib olduğunu söylədim. Bir bələdçi axtarmağa başladım və o ölkəni bilən bir Az əri buldum...) (Qurban, 1968: 83).

R. Qurban eyni səhifədə, "Radlof və Thomsən mətnin tərcüməsində böyük bir təhrifə yol vermişdir. Onların hər ikisi azəri sözünü Orxon mənbələrində oxuyarkən sözün ikinci, yəni - əri hissəsini atmış yalnız birinci, yəni az hissəsini saxlamışlar. Onların tərcüməsi belə olmalıdır: Mən uzaq ölkədən bir azəri buldum kimi tərcümə olunmalıdır" (Qurban, 1968. 83) deyərək Radlof və Thomsənin tərcüməsini qəbul etməmişdir. Radlofun bu əsərindən götürülən hissə:

.(۱۳

Tonyukuk abidəsinin şimal üzü:

)Radloff, 1899:

)Tekin, 1994:

.(۱۱

Həm Radlof, həm də Talat Tekin "çölgi Az əri bultum" şəklində oxumuşdur.

Mərhum Qurban bu məqaləsində, "Azərilərin" türklərin bir boyu olduğu iddiasını sübut üçün bir çox fikirlər irəli sürmüş və hətta "Divanu Lûgati't Türk"də də "az" termininin xoşbəxt, bacarıqlı anlamlarında olduğunu da iddia etmişdir (Qurban, 1968. 83).

(Mahmut-I, 1985: 80)

Ancaq "Divanu Lûgati't Türk"də "az" termini, yuxarıdakı kimi əşya olaraq az, heyvan olaraq kakım (Mustela erminea) biçimində açıqlanmışdır. Qurbanın bu fikri "Az" xalqı ilə bağlı olaraq irəli sürdüyü iddia kimi tutarlı deyildir.

Bir digər nöqtə isə Talat Tekin, Radlof və Thomsen o mətnləri eyni biçimdə oxuyub-yazmış, hətta Ramazan Qurban da həmin mətndə "Az" sözünü ayrı "ər"i ayrı yazmış, ancaq daha sonra bunları birləşdirərək "Azər", "Azəri" etmişdir, bu sözləri nəyə, hansı elmi əsasa və fikrə görə birləşdirmiş başa düşmək çətindir. İranda da Rza Pəhləvi şah olduqdan sonra öncə Mahmud Avşar sonra da Əhməd Kəsrəvi Güney Azərbaycan Türkləri ilə bağlı belə bir iddia ilə çıxış etdilər: "Siz azəri idiniz monqollar gəlib sizi türkləşdirdilər."

Tatar alimi Mir Fatih Zəkiyev də Azərbaycan türklərinin atalarının Ar/İr, As/Az, Bi/Pi/Bəy, Sün/San/Şan vb. adlarını daşıyan xalqların yaşadığını, Azər, Bəylər, Sünlər kimi xalqların qarışmasıyla Az-Ər-Bi-Can Azərbaycan adını alan yeni bir etnik biçimi yaratdığını iddia etmişdir (Zekiye, 2002: 626).

As/Az xalqının türk olmasıyla bağlı bütün bu iddialara ən gözəl cavabı Çin salnaməsi "Han-shu" vermişdir. Çin dövlətinin Ban Biao adlı tarixçisi, "Shi Ji" adlı 12 cildlik Çin salnaməsinin davamı olan 65 hissəlik "Hou Zhuan"ı yazmış, miladi 54-cü ildə öldükdə, oğlu Ban-Qu atasının yazdığı "Hou Zhuan" adlı salnaməni kifayətli detallı görməyib yenidən nizama salmış və tərtiblədiyi bu əsər "Han Shu"nın özülü olmuşdur. Çin salnaməsi "Shi-Ji"nin önəmli bir hissəsi olan "Han Shu" e.ö 206-miladi 23 illər arasını əhatə etmişdir (Orsoy, 2014: 554). "Han Shu" adlı salnamədə As/Az xalqının geyimləri və ənənələri ilə Ari irqə mənsub və Soğd xalqıyla yaxın qohum olduğu, əhali saylarının %10-ində monqol qarışığı olduğu və qonşuları Hunlarla uzun müddət bir arada yaşadıklarından onların bir çox ənənəsini mənimsədikləri qeyd edilmişdir (Yatsenko, 2014: 775). Elmi mənbələr bunu deyirsə türklər öz yurdlarına Ari irqə mənsub bir xalqın adını vərə bildiyini fikirləşmək və belə bir iddianın irəli sürülə bilməsi düşündürücü olduğu qədər də elmi əsaslara uyğun gəlmir.

Asya qitəsində Sarı çayın döngəsinə kimi olan bölgələrdə yaşayan bir çox türk tayfasının tarixin müxtəlif dövrlərində bəzi tarixi, siyasi, təbii səbəblərdən asılı olaraq yaşadıkları bölgələri tərk edərək qərbə üz tutub yeni coğrafiyalara gedib məskunlaşdığı və öncə yaşadıkları coğrafiyaların adlarını buralardakı çeşidli yerlərə verdikləri bilinməkdədir. Buna nümunə kimi "Dağlıq Altay Yer Adları" adlı əsərin 9-cu cildindən bir neçə yer adı: Ak Suu (Çertikova-Orsulova, 2023: 41), Ak Taş (Çertikova-Orsulova, 2023: 51), Kök Köl (Çertikova-Orsulova,

.(۵۲ :۲۰۲۳ Kızıl Kaya (Çertikova-Orsulova, 2023: 62), Sarı Yalman (Çertikova-Orsulova, 2023:72), Çadırlı (Çertikova-Orsulova, 2023: 82). Bu adlar Azərbaycanda və Türkiyədə də vardır.

Yuxarıda anılan alimlər tərəfindən dilə gətirilən fikirlərdə Azərbaycanın adının "Az/As"ların adının müəyyən şəkilçilər alaraq yaranması mövzusunun irəli sürülməsi zorlama etimoloji yozum və fərziyyə xarakteri daşmasından özgə şey deyil və elmi prinsiplərə də uymamaqdadır. Bu düşüncəyə mənfi yaxınlaşılmasının səbəbi də türklərin coğrafi yerlərə ad vermə gələniyi ilə bağlıdır. Türklərin tarix boyu yaşadıkları coğrafiyalara baxıldığı zaman yer adlarının türkün öz anlayışına görə və yer adı elminə uyğun biçimdə, müəyyən prinsiplər nəzərə alınaraq verildiyi aydın olur. Bu prinsiplər bunlardır: Boy, şəxs, məslək, dini anlayış, yerin xüsusiyyətləri, yerin özgə yerlərə görə tutduğu məkan, iqlim və ya fauna xüsusiyyətləri, su, sayı, bölgədə yaşayan və ya bəslənən heyvanlar, rəng və yön, qala-bürc, viranə kimi xüsusiyyətlərdir (Süme, 2018: 268; Önal-Şenel, 2016: 64-73; Kurgun, 2007: 740-742). Bunları təsnif etdiyimizdə boy adına görə Bayat, Dodurqa, Qarkın; şəxs adına görə Alpaqut, Oğuz, Barakobası; dini anlayışa görə Pirəhmədli, Seyidli, Sofular; peşə ilə bağlı olaraq Çarıqçı, Yayı, Dəmirçi, Dülgerli; olduğu yerin xüsusiyyətinə görə Quruçay, Daş Salahlı, Yumruqaya, Qaracadağ, Daşlıçay, Çuxuroba; yerin özgə bir yerin tutduğu məkana görə Yuxarı Çamurlu, Ortaköy, Aşağı Sofular; iqlim və faunasına görə Qaraqışlaq, Qarlıova, Ağcaqovaq, Almalı, Qozlu; su ilə bağlı olaraq Ağbulaq, Daşbulaq, Qurucadərə, Bulanıq; sayı ilə bağlı olanlar Beşdağ, Üçkilisə, Beşbalıq, Beşoba; heyvan adlarıyla bağlı olanlar Ceyranlı, İlanlı, Keçiqıran, Alayundlu, Keçilioba; rəng və yönrlərlə bağlı olanlar Ağdərə, Ağsu, Göyçə, Qaracadağ; örn yerlərlə bağlı olanlar Virancıq, Qaracaviran, Viranşəhər; qala və bürc ilə bağlı olanlar Cingözcala, Qala Kəndi, Qoşaqala kimi örnəklər göstərilə bilər. Azərbaycanın adı "Az/As" xalqının adından gəlmiş olsa və Azlar da Türk olsa idi bura Azyurd, Azeli, Azlu, Azoba kimi bir ad verilə bilərdi. Bu əsaslar da adın "Az/As" adlı Ari irqə mənsub xalq ilə əlaqəli olmadığını sübut edir.

"Şəcərə-i Tərakimə"yə görə Oğuz ömrünün son vaxtlarında qərbə etdiyi Suriya və Misir səfərində bugünkü Azərbaycan coğrafiyasını da özünə tabe etmişdir (Bahadır Han, 1996: 242; Bahadır Han, 1977: 39). Oğuznamədə də "Oğuz tamamət İran və Turan və Şam və Misir və Rum və qeyri vilayətləri tutdı və andan sonra ki, cümləsin müsəxxər itmişdi" (Ali, 2017: 17; Togan 1972 39-46; Ercilasun 2019: 230) şəklində həm Əbülgazi Bahadır xanın topladığı

Oğuznamədə, həm Rəşidəddin Fəzlullah Həmədaninin Oğuznaməsində, həm də Uyğurca Oğuznamədə bölgənin Oğuz tərəfindən alındığı tarixi bir həqiqət kimi qeyd edilmişdir.

Güney Hindistanda yaradılan Qütbüşahilər dövlətinin sultanı Abdullah adına (Demiroğlu, 1992: 432) Məhəmməd Hüseyn bin Xələf Təbrizî tərəfindən 1652-ci ildə yazılan "Burxan-ı Katı" adlı lüğətin I cildində "Azərbaycan/Azərbaycan" maddəsində verilən məlumatlarda deyilir: Oğuz xan Suriya səfəri əsnasında rəhbərliyindəki orduyla "Ocan/Ucan" çölünü -Bu bölgə Təbrizin 50 km qədər şərqindədir və indiki adı "Bostanabad"dır- alaraq özünə tabe etmiş, Oğuz bölgəni çox sevmiş və əsgərlərinə əmr edərək bölgədə süni bir təpə yaradılmasını istəmiş, ən əvvəl özü ətəyinə biraz torpaq alıb aparıb ora tökmüş və əmrindəki on minləri ötən ordusu tərəfindən yaradılan bu böyük təpəyə "Azərbaycan" adını vermiş, bölgənin məşhur olması üçün də əlindən gələn heçbir şeyi əsirgəməmiş, 28 il bölgədə yaşamışdır. "Azər" qədim türkcədə "yüksək, təpə; yüksəklik, təpəlik", "baygan" isə "məhtəşəmlər, hörmətliyərlər, böyükələr" anlamındadır. Daha sonra bura ad olaraq qoyulan "Azərbaycan" sözü ərəbcədə "g" səsi olmadığından və "g" səsi "c" ilə əvəz edildiyinə görə "Azərbaycan" şəklinə düşmüşdür. Yenə eyni yerdəki məlumata görə Təbrizin böyük bir bölgə və mərkəzinin də Təbriz şəhəri olduğu vurğulanmışdır (Təbrizî, 2009: 35; Rəisniyə-I, 1989: 98-99).

Həmin mövzu mərhum Z.V. Toganın "Oğuznamə" adlı əsərində də Fəzlullah Həmədaniyə istinadən eynilə qeyd edilərək deyilib ki, Oğuz Hindistan, Gərcistan və Buxara, Xarəzm, Başqırd, İdil boyları, Dərbənd, Şirvan, Arran, Muğan, Savalan Dağı, Azərbaycanı almış və Ucan çölündə özünün də ətəyinə torpaq doldurub aparıb tökərək bura "Azərbaycan" demiş, buradan Bağdad, Diyarbəkir, Gürcistan, Şam, Ərbil, Mosuldan sonra Antakiyaya getmiş və bir il vuruşmuş, Misiri, Frənk ölkəsini, Bağdad, Bəsrə, Fars və Kirmanı tutmuşdur" (Togan, 1982: 21-47) deyərək qeyd edilmişdir. Ancaq buna baxmayaraq mərhum Toganın, Azərbaycanın adını nəyə görə Atropaten ilə əlaqələndirdiyi başa düşülməməkdədir.

Oğuz, yazının tapıldığı dövrlərdə və ya dərhal sonrasındakı yaşamış olsaydı Şumer, Akkad, Hitit, Asur, Urartu mətnlərində adı anılardı, çünki Oğuz onların hakim olduqları yerləri özünə tabe etmişdir. İlk və Orta əsrlərdə yaşamış olsaydı Çin salnamələri, Bizans və Roma mənbələri ondan bəhs edərdi. Bütün bu mənbələrdə anılmadığına görə Oğuz e.ö 3200-cü ildən minlərlə il öncə yaşamış və yaşadığı bölgə ilə türklərin ilk ata yurdunun Cənubi Sibir bölgəsi olması daha məntiqlidir, çünki bu bölgədə tapılan türklərə məxsus dəfn adəti e.ö 22 000 ilinə gedib çıxmaqdadır. Türklər bu bölgədən hərəkət edərək Azərbaycan, Anadolu, Qıpçaq çölləri və Orta

Avropaya kimi olan yerləri də özlərinə vətən tutmuş, ancaq bir çox yer tarixin müəyyən dövrlərində əldən çıxmışdır.

Böyük Hun imperiyasının sərhədləri Xəzərin şimalına kimi çatmış, onların davamçısı Göytürk imperiyası dövründə də aşağıdakı xəritədə görüldüyü kimi Azərbaycan bölgəsi bu dövlətə tabe olmuşdur. Bundan hərəkət edərək Azərbaycanın adının Məhəmməd Hüseyn bin Xələf Təbrizi tərəfindən 1652-ci ildə Fars dilində hazırlanıb çap etdirilən və mərhum Asim Əfəndi tərəfindən Tıbyân-ı Nâf'î dər Tərcümə-i Burhân-ı Katı adıyla türkçəyə tərcümə edilən "Burhan-ı Katı" adlı lüğətdə, Oğuznamədə də əks etdirilən və Oğuz xaqan tərəfindən əsgərləriylə birlikdə ətəyində torpaq daşıyaraq yaradılan təpəyə verilən "Azərbaycan" adından törədiyi elmi əsaslara da uyğundur.

"Azər", "Azəri" və "Azəricə" terminlərinə gəldikdə Belazori, Yəqubi, İbn Havkal, Məsudi və Müqəddəsi, Azərbaycan bölgəsində yaşayan Ari irqə mənsub xalqın xüsusi ləhcəsi olduğunu, onlara "azəri" deyildiyini və bu ləhcəni ora xalqından özgə heç kəsin başa düşmədiyini irəli sürmüşdür (Köprülü, 1979: 119). Bunların içində xüsusilə Yəqubi IX yüzillikdə bu tərminin Azərbaycan bölgəsində yaşayan Ari köklü xalqların adı olduğuna işarə etmişdir (Köprülü, 1981: 118). Bunların tamamı haqlıdır, çünki "Azəri" deyə anılan xalq bugün Fars adlı irqin bir qoludur və Xalxal bölgəsində qalıqları yaşamaqdadır, bunlar tarix boyu "qədim Fars" dilində danışmış və Məcusi inamında, atəşpərəstdilər. Bunların bir qismi X yüzillikdən etibarən Farslar, bir hissəsi də Güney Azərbaycan türkləri arasında asimilyasiyaya uğramışdır. Azəri xalqının bugünkü əhali sayı isə təqribən 30 000 qədərdir (Altaylı-I, 2018: 296-297).

"Az/As" tərimindən hərəkətlə yaradılan "Azər", "Azər xalqı", "Azəri" və "Azəricə" teminləri arxeoloji, etnoloji və mədəni dəlillərə görə ziddiyyətli (Altaylı-I, 2018: 296-297). Minbaşı rütbəsindəki Rza Pəhləvinin 1924-cü ildə ingilislərin oyunu ilə şah düzəldilməsindən və İranın Pəhləvi xanədanının caynağına keçməsindən sonra öncə Mahmud Avşar Yəzdi vasitəsilə bir nəzəriyyə irəli sürülmüşdür. Bu nəzəriyyəyə görə Güney Azərbaycan Türklərinə deyilmişdir; "Siz Azəri idiniz, Səlcuqlar və Monqollar gəlib sizləri Türkləşdirdi". Bu nəzəriyyəyə görə monqollar Ari irqə mənsub Azərilərə türkcəni öyrətməsi hansı elmi əsasa uyğundur? Bu suala indiyə kimi heç bir cavab verilə bilməmişdir, çünki bu iddia imperialist təbliğat mexanizminin əsəridir. Daha sonralar müəyyən məqsədlərlə irəli sürülən bu nəzəriyyənin Seyid Əhməd Kəsrəviyə də təsdiqləndirməsinin adi bir fikir, təsadüfi bir düşüncə olmadığı aydındır. Rza Pəhləvinin oğlu Məhəmməd Rza Pəhləvi tərəfindən atasının siyasətinin eynən həyata

keçirilməsi və onu devirərək idarəni ələ keçirənlərin də bu siyasəti eynilə davam etdirməsi mövzunun altında yatan şeytani siyasətin həqiqi yönüylə başa düşülməsinin türk milləti və dövlətləri üçün yararlı olacağı açıqdır.

Ruslar 1722-ci ildə Dərbəndi keçib Bakı yaxınlığına kimi gəlmiş, Səfəvilər Əfqanıstanın işğalı ilə məşğul ikən üzvlərini Bakı tərəfinə çevirə bilməmiş və yetişilən sazişlə Bakı, Dərbənd, Mazəndəran, Gilan bölgələri Ruslara buraxılmış, Osmanlı dövləti də buna səsini çıxarda bilməmiş, Nadir Şahın 1736-cı ildə hakimiyyətə gəlməsi ilə (Kırca, 2021: 3) İranda Avşarlar dövrü başlamışdır. Nadir, Osmanlı və Rus qüvvələrini bölgədən çıxarsa da 1747-ci ildə vəfatı və Osmanlının da tənəzzül dövrünə üt tutmasıyla güc təkrar Rusların xeyrinə dəyişmiş, Azərbaycanda xanlıqlar dövrü başlamış, 19-cu yüzilliyin başlarından etibarən Ruslar Azərbaycan xanlıqlarını işğala başlamış, Gülistan və Türkmənçay sazişləri ilə Azərbaycan ikiye bölünərək şimalını ruslar işğal etmiş, güney də hakimiyyətə gələn Qacarlara buraxılmış, bu tarixdən sonra Şimali Azərbaycanda daimi inkişaf xətti izləyən millətçilər 28 May 1918-ci ildə Məmməd Əmin Rəsulzadənin rəhbərliyində və Qafqaz İslam Ordusunun köməyi ilə Azərbaycan Cümhuriyyətini yaratmış, ancaq 27 aprel 1920-ci ildə "Qızılordu" tərəfindən təkrar işğal edilmiş, müəyyən dövrlərdə soyqırım xarakterli qırğınlarla üzləşilmiş, xüsusilə ziyalılar Bolşevik hakimiyyəti altında qırılmış, Cümhuriyyətdə 1937-ci ilə kimi pasportlarda etnik köklə bağlı olaraq "türk" yazılmış, eyni il Stalinin əmri ilə türk adı götürülərək özləri tərəfindən uydurulan qondarma "Azərbaycanlı?!" termini yazılmış və o gündən bəri bu ad dəyişməmişdir (Altaylı, 2012: <http://www.adalat-az.com>).

Bu gerçəklikdən hərəkət edərək Türkiyədə xüsusilə ziyalı təbəqənin, siyasətçilərin və mətbuat-nəşriyyat orqanlarında işləyənlərin, mövzunun mahiyyətinin dərinliklərinə enmədən, bu terminin altındakı şeytani niyyətləri başa düşmədən Azərbaycan Türkləri üçün "Azəri", danışdıqları dilə də "Azəricə" deyilməsi olduqca qərəzli, təhlükəli və narahat edicidir.

NƏTİCƏ

İndiyə kimi əldə edilən arxeoloji, etnoloji və mədəni sənədlər türklərin ilk çıxış yerinin Cənubi Sibir və xüsusilə Baykal bölgəsi olduğuna və son buzlaq çağından sonra öncə Altay bölgəsinə, oradan da müxtəlif yerlərə yayıldığına işarət etməkdədir.

Təqribən 70.000 il öncə başlayan və 18.000-20.000 il öncə ən yüksək zirvəsinə çatan Würm buzlağı günümüzdən təqribən 12 000 öncə sona çatdıqdan və yüz illərlə yüksələn suların çəkilməsi ilə Cənubi Sibir bölgəsindən Altaya, oradan da Asiyanın müxtəlif yerlərinə dağılmağa başlayan türk tayfaları mifik çağlardan etibarən Qafqazya, Qaradənizin şimal

bölgələri, Qıpçaq çölləri, Azərbaycan, Anadolu, Ön Asiya və Aralıq dənizinin şimal bölgələrinə Misir və Yəmənə kimi hakim olmuş və anılan coğrafiyaları hərəkətdən öncə vətən eləmişdir. Türklər Anadolu və Azərbaycana sonradan gəlməmiş, onların bu coğrafiyalarda yaşadıkları və buraları vətən elədikləri dövrlərdə Hind-Avropa köklü xalqların bəziləri indiki coğrafiyalarına çox sonralar kiçik icmalar biçimində gələrək məskunlaşmışlar. Qərblilər öz mədəniyyətlərinin Yunan mədəniyyəti özümlü üstündə yüksəldiyini daimi olaraq dilə gətirmişdir, ancaq yunan mədəniyyəti Makedoniyalı İskəndərin e.ö 4-cü yüzillikdən etibarən bölgədə hakim olmasından sonra özünü göstərmiş və buranın yerli xalqı olan Turkan türklərini deportasiya edərək öz hakimiyyətlərini qurmuşdur, eynilə bugün Fars adıyla anılan xalqın adsız və kimliksiz biçimdə Hindistandan gəlib uzun illər Elam dövlətinə sığınaraq çobanlıq və xidmətçilik elədikdən və bu dövlətin zəifləməsindən sonra üsyan edərək onların yurdunu caynaqlarına keçirdikləri kimi.

Azərbaycanın adı türk dövlət gələniyyətinin özümlü qoyan mifik dastan qəhrəmanı Oğuz xaqan tərəfindən verilmişdir. Bu adın hardan bəhrələndiyini özge yerlərdə axtarmaq və özümlü fərziyyələr irəli sürmək çəkilən əməklərin hədəf olmasından ibarətdir. Oğuz xaqanın vərdiyi adı həm dastanlar, həm də yer adı elmi təsdiqləyir. Azərbaycanın adının Atropatenin adıyla əlaqəli olduğunu və ya Ari irqə mənsub As/Az xalqından törədiyini irəli sürən şəxsiyyətlər, yuxarıda da elmi dəlillərdən hərəkət edərək vurğulandığı kimi yanlışlıq düşmüşlər.

Türklərin arxeoloji yayılımı və Azərbaycanın adı mövzusunun "Oğuz Teorisi" olaraq anılması, Oğuzun şəxsiyyəti ətrafında biçimləndirilməsi və Azərbaycanın adının onun tərəfindən verilməsi olayı, əfsanəvi və böyük tarixi türk şəxsiyyətinə duyulan vəfa borcunun ödənməsi kimi düşünüləməktədir.

KAYNAKLAR

1. Adalı, Selim F.-Görgü, Ali T., Babil Yaratılış Destanı -Enuma Eliş-, XIV. Basım. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
2. Ağasıoğlu, Firudin. (2022). İslamöncəsi Türk Tarixi, Bitik III, Palmali Group of Companies. İstanbul: Qrifli nəşr
3. Altaylı, Seyfəddin-Hüseynova, Nigar. (2018). Türk Xalqları Ədəbiyyatı (Ali məktəb tələbələri üçün dərs vəsaiti). Bakı: Əlm və Təhsil
4. Altaylı, Seyfəddin. (2012). "Biz Azəriyik?!" 02. 30. 2010: <http://www.adalat-az.com>
5. Azərbaycan Milli Ensiklopediyası. (2007). Bakı: AME Elmi Mərkəzi

6. Bahadır Han, Ebülğazi. (1977). Şecere-i Terakime (Türklerin Soy Kütüğü), (Haz: Muharrem Ergin), 1001 Temel Eser. İstanbul: Kervan Kitapçılık A.Ş
7. Bahadır Han, Ebülğazi. (1996). Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soykütüğü), (Haz: Zuhal Kargı Ölmez). Ankara: Şafak Matbaacılık
8. Bang. W-Arat, G.R., (1936). Oğuz xaqan Dastanı, İstanbul: Burhaneddin Basımevi
9. Baskakov, N.A. (1986). Oğuz, Oğuz-qağan Etimolojisi Üzerine, İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, cilt 24, s. 35-37
10. Bazin, Louis. (2015). "Oğuz" ve "Türk" Sözləri Üzerine Notlar, çev. Ebru Kabakçı, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Sayı 39, s. 33-40
11. Çertikova, M.D-Orsulova, T.E. (2023). (İnceleyiciler), Toponomika Respubliki Altay, C 9, Ulaqanskiy Rayon, S.S. Surazakova Adına Altaistik araştırma Enstitüsü
12. Demiroğlu, Ayla. (1992). Burhân-ı Kâtı, TDV İslam Ansiklopedisi, C 6. Ankara: TDV Yayınları
13. Duymaz, Ali. (2007). Oğuz xaqan Dastanı'ndan Dede Korkut Kitabı'na Kahramanların Beden Tasvirlerinin Sembolik Anlamları Üzerine Değerlendirmeler, Milli Folklor, il 19, sayı 76, s. 50-58
14. Ercilasun, A. Bican. (2019). Nehir Destan Oğuzname (Oğuz Bitig), İstanbul: Dergâh Yayınları
15. Hacıyev, Tofiq. Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi. (I hissə) Ali Məktəblər Üçün Dərslik, Bakı: Elm
16. Hamilton, J.R. (1997). Tokuz-Oğuz ve On Uygur, Çev. Yunus Koç-İsmet Birkan, Türk Dilleri araştırmaları 7, Ankara: Simurg Yayınları, 187-232
17. İnan, Abdülkadir. (1936). Güneş Dil Teorisi Üzerine Ders Notları. İstanbul: Devlet basımevi
18. Kafesoğlu, İbrahim. (1998). Türk Milli Kültürü. İstanbul: Ötüken Yayınevi
19. Kırca, Umut. (2021). Nadir Şah Dönemi Afşarlı Tarihi'nin Ana Kaynakları, İRTAD, SAYI 6, s. 1-15
20. Korkmaz, Zeynep. (2010). Oğuz Türkçesinin tarixî Gelişme Süreçleri, Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 5/1 Winter
21. Köprülü, M. Fuat. (1981). Türk Edebiyatı Tarihi. İstanbul: Ötüken Yayınevi

22. Köprülü, M. Fuat. (1989). Azerî maddesi, İslam Ansiklopedisi, C 2. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi
23. Kurgun, Levent. (2007). Türk Yer Adlarının Sistematiği, A.Ü. Fen-Ed.Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu, 25-27 Nisan, Bildiriler Kitabı-2, Erzurum
24. Mahmut, Kaşgarlı. (1985). Divanü Lûgati't Türk Tercümesi, (Terc: Besim Atalay). Ankara: TDK Yayınları
25. Nalbant, Bilge Özkan. (2010). "Oğuz" Sözcüğünün Kökeni Üzerine Yeni Düşünceler, Türkbilig, sayı 20, s. 47-59
26. Orsoy, Sema. (2014). Çin'in Resmi Hanedanlık Kayıtlarında Türk Kavimlerine mexsus Monografiler, Türkler Ansiklopedisi, C I. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s.554-572
27. Önal, Aysun Gündüz-Şenel, Mustafa. (2016). Yer Adları (Toponim) Açısından Divanü Lûgati't-Türk, KARADENİZ(۳۲) ,
28. Pelliot, P. (1995). Uygur Yazısıyla Yazılmış Uğuz Han Dastanı Üzerine, (çev. Vedat Köken). Ankara, TDK Yayınları
29. Qurban, Ramazan. (1968). Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Xəbərləri, ədəbiyyat, dil və incəsənət seriyası. Bakı: Azərbaycan SSR El Nəşriyyatı
30. Radloff, W. (1899). Alttürkischen Inschriften der Mongolei, Die Inschrift des Tonjukuk, St. Petersburg.
31. Rasonyi, Laszlo. (1971). Tarihte Türklük. Ankara: TKAE Yayınları
32. Rəisniya, Rəhim. (1989). Azərbaycan Der Seyri Tarixi İran, C I. Təbriz: Nima nəşriyyatı.
33. Seyidov, Mirəli. (1989). Azərbaycan Xalqının Soykökünü Düşünərkən, Bakı: Yazıçı
34. Sinor, Denis. (1950). Oğuz xaqan Dastanı Üzerine bezi Mülâhazalar, İ.Ü, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, IV/1-2. (Çev. Ahmet Ateş). İstanbul, s 1-13
35. Süme, Mehmet. (2018). Türklerde Yer Adı Verme Geleneği ve Oğuz Boylarının Bolu'daki İzleri, AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Cilt 18, Sayı 1, Bolu
36. Sümer, Faruk. (1972). Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları, İkinci Baskı. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi
37. Şenel, Mustafa-Yavuz, Serdar. (2013). Yer Adları (Toponim) Teminleri Sözlüğü, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/8 Summer

38. Tebrizi, Muhammed Hüseyin bin Halef. (2009). Burhan'ı Katı, (Çev: Mürsel Öztürk). Ankara: TDK Yayınları
39. Tekin, Talat. (1987). Tuna Bulgarları ve Dilleri. Ankara: TDK Yayınları
40. Tekin, Talat. (1994). Tunyukuk Yazıtı. İstanbul: Özener Matbaacılık Limited Şirketi
41. Tekin, Talat. (2006). Orhon Yazıtları. Ankara: TDK Yayınları
42. Togan, Z. Velidi. (1979). Azerbaycan Maddesi, İslâm Ansiklopedisi, C 2. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi
43. Togan, Zeki Velidi. (1982). Oğuz Distanı (Reşideddin Oğuznâmesi, (Tercüme ve tahlili), 2. Baskı. İstanbul: Enderun Yayınları
44. Yatsenko, Sergei. (2002). Vusunlar, Türkler. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s.776-781
45. Yüksekaya, Gülden Sağol. (2020). Çok Tartışılan Bir Ad: Oğuz, Tonyukuk Kitabı, (Haz: Kürşat Yıldırım). İstanbul: Türk Ocakları İstanbul Şubesi Yayını
46. Zekiye, Mir Fatih. (2002). Ön ve Orta Asya, Kafkasya, Karadeniz'in Şimalı, İdil-Ural ve Batı Sibiry'a'daki Eski Türkler, Türkler Ansiklopedisi, C I. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 424-431

موضوع نام آذربایجان (نظریه اوغوز)

دانشیار دکتر سیفالدین آلتایلی

دانشگاه باکو اوراسیا، استاد و پژوهشگر ارشد مرکز ترک‌شناسی

شماره آرکید: ۴۴۸۹-۱۲۸۳-۰۰۰۲-۰۰۰۰

چکیده:

ترکان، قومی هستند که از پیچ رود زرد (ساری) تا سواحل آدریاتیک، از دشت‌های قبیچاق تا سیبری و آفریقای شمالی، و حتی تا برخی مناطق آمریکای شمالی پراکنده شده‌اند. قدمت ترکان به اندازه تاریخ است. این سخن، صرفاً ادعایی احساسی نیست، بلکه کاوش‌های باستان‌شناسی، مردم‌شناسی و فرهنگ عامه آن را اثبات کرده‌اند. این باور که ترکان تنها پس از پیروزی ملازگرد در سال ۱۰۷۱ میلادی به آناتولی آمده و در آنجا ساکن شدند، افسانه‌ای است که غربی‌ها و حوزه نفوذ آنان ساخته‌اند. ترکان به عنوان یک ملت، از اعصار ناشناخته تاریخ، آناتولی و سرزمین همسایه‌اش، آذربایجان، را وطن خود ساخته بودند.

آتاتورک در دوران جنگ استقلال و پس از آن، به عنوان یک نابغه سیاسی و نظامی، در پی آن بود تا روحی والا به ملت خویش بدمد و در هر سه عرصه نظامی، سیاسی و فرهنگی به این مهم دست یافت. آیا «ترک خوب» که از آن به عنوان یک گروه قومی یاد می‌شود، تنها به ساکنان آناتولی اطلاق می‌شود و آتاتورک در پیام‌های خود درباره ملت ترک، تنها می‌خواست به آنان روحیه‌ای تازه ببخشد؟ یا ترکان آناتولی جمعیتی مستقل هستند و خویشاوندان نزدیکی دارند؟ آیا با آذربایجان همسایه، پیوندی قومی و فرهنگی دارند؟ تاکنون پژوهش‌های بسیاری درباره این مسائل انجام شده و دیدگاه‌های گوناگونی مطرح گردیده است؛ اما اینکه عبارت «آذربایجان» به چه معناست، ریشه این نام از کجاست و چه کسی آن را وضع کرده، همچنان محل بحث است و به اجماع نرسیده. این مقاله، به ریشه‌های وحدت قومی-فرهنگی ترکان آذربایجان، آناتولی و آسیا و نیز خاستگاه نام «آذربایجان» با تکیه بر پژوهش‌ها و شواهد علمی می‌پردازد.

واژگان کلیدی: آتاتورک، ترک، آذربایجان، آناتولی، پیام.

مقدمه:

در کنگره ترک‌شناسی باکو، بر اهمیت باستان‌شناسی و یکسان‌سازی اصطلاحات تأکید شد. این مقاله به مسئله شکل‌گیری اصطلاح «آذربایجان» پرداخته و نتایج پژوهش‌ها را با استناد به حقایق علمی بیان می‌کند. انسان از آغاز شکل‌گیری خود، به هر پدیده عینی و انتزاعی، بر اساس درک قومی خود، نامی نهاده و این سنت در طول تاریخ تداوم یافته است. این خود، گواهی بر گنجینه واژگان عظیم هر زبان است. ترکان به عنوان یک ملت، نام خود را از قبیله «ترک» که از نسل آشینا (بنیانگذاران دولت گوک‌ترک) بودند، گرفته‌اند. این نام به معنای «توانا، نیرومند، قوی، زیبا، صاحب‌تورا (قانون)، و پیشرفته» است (کافس اوغلو، ۱۹۹۸: ۴۵-۴۳). آتاتورک، رهبر بزرگ، در توصیف ملت ترک می‌گوید:

«این سرزمین، صحنه‌ی تجلی والای وجودی بی‌نظیر بوده که جهان انتظارش را نداشت و هرگز به آن امید نمی‌بست. این صحنه، گهواره‌ای ترکی است با دست‌کم هفت هزار سال قدمت. گهواره با بادهای طبیعت به لرزه درآمد؛ کودک درون گهواره با باران‌های طبیعت شسته شد. آن کودک، ابتدا از صاعقه‌ها، آذرخش‌ها و طوفان‌های طبیعت هراسان شد؛ سپس به آن‌ها خو گرفت، آن‌ها را پدر طبیعت دانست و فرزند آن‌ها شد. روزی، آن کودک طبیعت، خود طبیعت شد؛ صاعقه، آذرخش و خورشید شد؛ ترک شد. ترک همین است. صاعقه است، طوفان است، خورشیدی که جهان را روشن می‌کند.»

محمود کاشغری در اثر خود، «دیوان لغات‌الترک»، هویت ترک را چنین به تصویر کشیده است:

« ترکان در اصل بیست قبیله‌اند. همگی به حضرت نوح (ع) پسر یافث و یافث پسر ترک می‌رسند. آن‌ها مانند حضرت ابراهیم (ع) پسر اسحاق، اسحاق پسر عیصو و عیصو پسر روم هستند. هر یک از این قبایل، تیره‌های بسیار دارند که شمارشان را فقط خدای بزرگ می‌داند. من ریشه و قبایل اصلی آنان را برشمرده و به تیره‌ها نپرداختم، اما برای آگاهی همگان، قبایل اصلی، شاخه‌های اوغوز و نشانه‌های (دام‌های) آنان را نوشته‌ام» (محمود کاشغری، ۱۹۸۵، جلد ۱، ص ۲۸).

فضل‌الله همدانی نیز روایت کرده که نوح (ع) جهان را میان پسرانش تقسیم کرد و سرزمین‌های شرق و ترکستان را به یافث داد. ترکان به یافث، «اولجای خان» می‌گویند. اولجای کوچ‌نشین بود و ییلاق و قشلاقش در ترکستان و پایتختش در محلی به نام «قایدو» قرار داشت. او صاحب پسری به نام «دیب یابغو» بود و خود چهار پسر به نام‌های قره‌خان، اورخان، کورخان و کوزخان داشت و اوغوز، پسر کورخان (ولی‌عهد) بود (طوغان، ۱۹۸۲، ص ۱۷).

داستان اوغوزخان، یکی از برجسته‌ترین آثار حماسی ترکان است. اگرچه این داستان در قرون وسطی به نگارش درآمد، اما دوره‌های مشخصی از تاریخ ترک را دربرگرفته و از زمان پیدایش تاکنون، همچون رودی جاری، ادامه یافته است (ارجیلاسون، ۲۰۱۹، ص ۳۴). این اثر، مفاهیم کیهان‌شناختی ترکان، سنت دولت‌داری، نظم اجتماعی و اصول اساسی حکمرانی آنان را در خود جای داده است.

حماسه‌های ترکی، دارای قهرمانانی با توصیفات فراطبیعی هستند و آرمان‌های نهفته در دل مردم را با نمادهایی خاص به تصویر کشیده‌اند (دویماز، ۲۰۰۷، ص ۵۰).

پرسش‌هایی مطرح می‌شود: اوغوز خوب و اوغوزان چه کسانی هستند؟ اندیشه‌ها و باورهای آنان درباره خدا، انسان و آفرینش چیست؟ در کجا می‌زیستند؟ در چه برهه‌هایی از تاریخ ظهور کردند؟ آیا با ترکان آناتولی و آذربایجان پیوند دارند؟ آداب و رسوم و سنت‌هایشان چیست؟ دولت‌های آنان چگونه توصیف شده‌اند و به چه چیزهایی اهمیت می‌دادند؟

اولین و مهم‌ترین مسئله در این زمینه، هویت اوغوزخان است. آیا اوغوزخان واقعاً شخصیتی تاریخی بوده است؟ پیامبر بوده؟ عنصری اساطیری است یا صرفاً یک قهرمان حماسی؟

در این باره، وامبری، واژه «اوغوز» را با واژه یونانی «وکسوس» (Oxus) پیوند داده و آن را مرکب از «اُغ، آک و اوز» دانسته است (اینان، ۱۹۳۶، ص ۲۳). مارکوارت آن را از هجاهای «وک+اوز» (Hamilton, 1997, p. 188) و دیولا نیت، دانشمند مجارستانی، معتقد است که واژه «اوغوز» از «وک+اوز» به معنای «قبایل، خویشاوندان» ساخته شده است (یوکسیک‌کایا، ۲۰۲۰، ص ۲۳۸؛ سومر، ۱۹۷۲، ص ۱؛ سومه، ۲۰۱۸، ص ۲۶۴). ابراهیم قفس اوغلو نیز این دیدگاه را تأیید کرده است (قفس اوغلو،

۱۹۹۸، صص ۱۵۱-۱۵۰؛ کورکماز، ۲۰۱۰، ص ۴). از میان دیدگاه‌های مطرح شده، نظر نمت برای روشن شدن موضوع، منطقی‌تر به نظر می‌رسد.

لوئی بازن با این نظر مخالفت کرده است (بازن، ۲۰۱۵، صص ۳۳-۳۴). برزین، واژه «اوغوز» را به معنای «شیر نخستین حیوان» دانسته (پلیو، ۱۹۹۵، ص ۱۵) و پلیو نیز از او حمایت کرده است. فرانتس اردمان نخستین کسی بود که «اوغوز» را به معنای «گاو نر» (بوفا) دانست (سینور، ۱۹۵۰، ص ۶). کُننوف، بخش نخست این واژه یعنی «اوغ» را با عنصر «اوغ/اوغ» در ابتدای واژگانی چون اوغول (پسر)، اوغوش (خویشاوند) مرتبط دانسته است (نالبانت، ۲۰۱۰، ص ۵۰). ن. آ. باسکاکوف نیز معتقد است که ریشه قوم‌نام‌های «اوغوز» و «اوغور/اوغور» از ریشه «أ-» (اندیشیدن) و پسوند‌های اسم‌ساز گرفته شده و به معنای «خردمند» است (باسکاکوف، ۱۹۸۶، صص ۳۷-۳۵). جی. آر. همیلتون، بدون پذیرش تبدیل «ز» به «ر» در قبایل اوغور، این نام را مشتق از «اوِیغور» دانسته است (همیلتون، ۱۹۹۷، ص ۲۱۴). لاسلو راشنی، مورخ مجارستانی، با این دیدگاه مخالفت کرده و به زندگی اوغورها در غرب استپ و استفاده آنان از «ر» به جای «ز» (که چوواش‌ها را از دیگر قبایل ترک متمایز می‌کند) اشاره کرده است (راشنی، ۱۹۷۱، ص ۱۴؛ تِکین، ۱۹۸۷، صص ۶۵-۶۳). گومیلوف، ریشه نام اوغوز را «اوغ» به معنای «قبیله، تیره» می‌داند و آن را با واژه باستانی ترکی «أو» به معنای «مادر» مرتبط می‌داند. به عقیده او، «اوغوز» ابتدا مفهومی انتزاعی به معنای «قبیله» یا «اتحادیه قبایل» داشته، سپس به نام قومی و در نهایت به نام اسطوره‌ای نیای ترکمن‌ها (اوغوز) تبدیل شده است (گومیلوف، ۱۹۹۹، ص ۱۱۵). صادقین گومچ نیز احتمال داده است که اوغوز با تانری‌قوت بهادور (مته/مُدو)، خاقان هون، یکی باشد (گومچ، ۲۰۰۴، صص ۱۱۵-۱۱۴).

همان‌گونه که مشاهده می‌شود، بسیاری از محققان درباره نام اوغوز و اوغوزنامه‌ها نظرات خود را بیان کرده‌اند، اما به نتیجه‌ای قطعی نرسیده‌اند؛ با این حال، منطقی‌ترین دیدگاه، متعلق به دیولا نمت مجارستانی است.

در کنار نظرات گوناگون درباره اوغوز، در مقدمه اوغوزنامه اوِیغوری (بنگ-رحمتی، ۱۹۳۶، ص ۱۰)، به نقش گاو کوهی وحشی (*Bos primigenius) اشاره شده و این گونه القا شده است که میان نام اوغوز و گاو نر وحشی/گاو، پیوندی استعاری وجود دارد، اما این موضوع جای بحث دارد. نصب سر گاوه‌ای نر وحشی بر دیوارهای داخلی بخش نشیمن خانه‌ها در چاتال هویوک، نشان‌دهنده احترامی است که در آن دوران به گاو نر وحشی به عنوان نماد قدرت و نیرو می‌گذاشته‌اند و این امر، پیوندی قومی و مفهومی میان ترکان آسیا و مردم چاتال هویوک را آشکار می‌سازد.

< [در اینجا تصویر شماره ۵ در نسخه اصلی آمده است]

حماسه اوغوز، کهن‌الگوی بنیان‌گذاران سنت حماسی و دولت‌داری ترک است و خود اوغوز نیز، نمونه اولیه قهرمانان حماسی ترک به شمار می‌رود. اوغوزخان شخصیتی تاریخی است و گرچه برخی محققان مانند گومچ، او را با تانری‌قوت بهادور (مته) یکی دانسته‌اند، اما این دیدگاه به طور کلی پذیرفته نشده است. با این حال، حقیقت این است که اگر شخصیتی به نام اوغوزخان در تاریخ می‌زیسته، حماسه‌هایی درباره او ساخته نمی‌شد. اگر او در دوران اختراع خط می‌زیسته، قطعاً در اسناد ثبت می‌شد؛ از آنجا که چنین نیست، پس او هزاران سال پیش از ابداع خط می‌زیسته و زندگی و هویتش، در قالب حماسه و به صورت شفاهی، در خاطره‌ها باقی مانده است.

می‌دانیم که خط برای نخستین بار توسط سومریان، در فاصله سال‌های ۳۳۰۰ تا ۳۱۰۰ پیش از میلاد، در شهر اوروک، در محوطه معبد الهه اینانا (ای-آنا)، بر لوح‌های گلی نوشته شده است (آدالی-گورگو، ۲۰۲۴، ص ۷).

این ناشناختگی، تنها به اوغوزخان محدود نمی‌شود؛ بلکه خاستگاه نخستین ترکان نیز به همین شکل، محل مناقشه بوده است. در این میان، پرسش از خاستگاه نام «آذربایجان» (سرزمین تاریخی ترکان) و اینکه این نام را چه کسی بر آن نهاده، تاکنون باعث شده بسیاری از محققان به پژوهش بپردازند و نظرات خود را بیان کنند، اما به اجماع نرسیده‌اند.

ز. و. طوغان، معتقد است که نام آذربایجان از نام «آتروپات» (Atropates)، سردار هخامنشی که حکومت بخش‌هایی از ماد را از سوی اسکندر مقدونی اداره می‌کرد، ریشه گرفته است (طوغان، ۱۹۷۹، ص ۹۳). م. ا. رسول‌زاده و احمد جعفر اوغلو نیز همین نظر را دارند و در دانشنامه ملی آذربایجان نیز همین دیدگاه مطرح شده و اشاره شده که اصطلاح آذربایجان در قرن چهارم پیش از میلاد به شکل «آدورباداقان» (Adurbadaqan) به کار می‌رفته است (دانشنامه ملی آذربایجان، ۲۰۰۷، ص ۹۹). شامیل جمشیدف، این نام را به شکل «ماته» (Mate) در زبان سومری دانسته و ریشه آن را «اودرپاتکان» (Oderpatekan) گفته است. فیروودین آغاسی‌اوغلو با این نظر مخالفت کرده است (آغاسی‌اوغلو، ۲۰۱۴، ص ۳۶۹). توفیق حاجی‌اف، در کتاب «تاریخ زبان ادبی آذربایجان» (ص ۸۵)، با اشاره به اینکه «مک» (روستایی در نخجوان) به معنای مک‌ها/مادهاست و «آز»، نام قومیت ترک است، بر ترکی بودن «آزها» تأکید ورزیده و معتقد است که نام «آذربایجان» از ترکیب «آز» (یک قبیله ترک) + «آر» (دلاور) + «بای» (ثروتمند) + «جان > قان» (به معنای مکان) شکل گرفته است. میرعلی سیداف نیز بر این باور است که این نام از قبیله «آز» و با پسوند «آر» (که در نام قبایل ترک به کار می‌رفته) و ترکیب آن با «بای» (به معنای رئیس، ثروتمند، حاکم) و پسوند «قان» ساخته شده و به معنای «پدر قوی انسان» یا «مبارک و توانا» است (سیداف، ۱۹۸۹، صص ۲۴-۱۱). فیروودین آغاسی‌اوغلو نیز، نام آذربایجان را برگرفته از نام قبیله «آز» و با پسوند «آر» دانسته و اشکال دیگری چون «آس/آز/کاس/خاز/کاز» را نیز برای آن ذکر کرده است (آغاسی‌اوغلو، ۲۰۱۴، صص ۳۷۱-۳۷۰). به طور خلاصه، از طوغان و

رسول زاده تا حاجی اف، سیداف و آغاسی اوغلو، همگی ریشه نام آذربایجان را یا به آتروپات هخامنشی و یا به قوم آس/آز (از نژاد آریایی) مرتبط دانسته‌اند.

نام قوم «آس/آز» در رویه شرقی سنگ‌نبشته کول تیگین به این شکل ثبت شده است:

در اینجا تصویر شماره ۶ در نسخه اصلی آمده است

(تکین، ۲۰۰۶، صص ۱۳-۱۲)

در رویه شمالی سنگ‌نبشته تونیوکوک، واژه «آز» چنین آمده است:

«... من راهنما خواستم. از بیابان، مردی از آزاها یافتم. از او شنیدم که راه سرزمین آزا، از کنار رودخانه آنی می‌گذرد، ولی به سختی و فقط برای یک اسب قابل عبور است. (گفت که خودش) از آن راه رفته است. از او پرسیدم و گفتم چون یک سوار از آن راه رفته، ما هم می‌توانیم برویم. اندیشیدم...» (تکین، ۱۹۹۴، ص ۱۱).

منابع چنین می‌گویند. در واقع، دیدگاه دانشمندانی چون زنده‌یاد سیداف، توفیق حاجی اف و فیروالدین آغاسی اوغلو، با ادعایی که در سال ۱۹۶۸ میلادی توسط رمضان قربان در مقاله‌ای با عنوان «درباره واژگان آذری، آتروپاتن، آذربایجان» در «خبرهای آکادمی علوم آذربایجان شوروی» مطرح شد، یکسان است.

رمضان قربان، ریشه اصطلاح «آذربایجان» را واژه «آذر» دانسته و آن را نام قومی می‌داند که قبایل بسیاری را متحد می‌کرده است. او تأکید کرده که اصطلاح «آذری» نام یک قوم کهن ترکی بوده و به معنای «مرد آزا» است. برای اثبات این ادعا، به این نکته اشاره کرده که اقوام کهن ترکی، خود را به صورت «آغاچ‌آری» (مرد جنگل) و «آزا‌آری» (مرد آزا) نام‌گذاری می‌کرده‌اند (قربان، ۱۹۶۸، ص ۸۲).

زنده‌یاد قربان، در سطرهای پیشین مقاله، به سنگ‌نبشته تونیوکوک اشاره کرده و بخشی از آن را چنین ترجمه کرده است: «... چو تدیم، کوگمن یولی بیر ارمیش توموش تیین انشیدیب، بو یولین یاریسار یاراماچی تدیم... یثرچی تیلدیم، چلگی آزا آری بولتوم...» (ترجمه: «... ما قصد لشکرکشی به قرقیزها را داشتیم. دانستیم که گذر از کوگمن فقط از یک راه ممکن است و آن هم در این فصل بسته است، گفتم که باید از این راه برویم. به جستجوی راهنما پرداختم و مردی از آزاها را یافتم که آن سرزمین را می‌شناخت...») (قربان، ۱۹۶۸، ص ۸۳).

ر. قربان در همان صفحه، چنین نتیجه گرفته است: «رادلف و تامسن در ترجمه این متن، تحریف بزرگی کرده‌اند. هر دو، هنگام خواندن واژه "آذری" در منابع اورخون، بخش دوم آن یعنی "آری" را حذف و تنها بخش "آز" را حفظ کرده‌اند. ترجمه صحیح باید این باشد: من از سرزمینی دور، یک "آذری" یافتم» (قربان، ۱۹۶۸، ص ۸۳). متن مورد استناد از اثر رادلف:

< [در اینجا تصویر شماره ۷ در نسخه اصلی آمده است] (رادلف، ۱۸۹۹، ص ۱۳).

رویه شمالی سنگ‌نبشته تونیوکوک:

< [در اینجا تصویر شماره ۸ در نسخه اصلی آمده است] (تکین، ۱۹۹۴، ص ۱۱).

هم رادلف و هم تالات تکین، این عبارت را به شکل «چلگی آز آری بلتوم» خوانده‌اند. زنده‌یاد قربان در این مقاله، برای اثبات ادعای خود مبنی بر اینکه «آذری‌ها» قبیله‌ای از ترکان بوده‌اند، نظرات متعددی مطرح کرده و حتی مدعی شده که در «دیوان لغات الترك» نیز واژه «آز» به معنای «خوشبخت و توانا» آمده است (قربان، ۱۹۶۸، ص ۸۳).

< در اینجا تصویر شماره ۹ در نسخه اصلی آمده است

(محمود کاشغری، ۱۹۸۵، ج ۱، ص ۸۰)

اما در «دیوان لغات الترك»، واژه «آز» به معنای «اندک» (برای اشیا) و «راسو» (*Mustela erminea*) (برای حیوان) معنی شده است. بنابراین، ادعای قربان در این باره چندان معتبر نیست.

نکته دیگر اینکه، تالات تکین، رادلف و تامسن، آن متون را به یک شکل خوانده و نوشته‌اند؛ حتی خود رمضان قربان نیز در آن متن، «آز» را جدا و «آر» را جدا نوشته، اما سپس با ترکیب آن‌ها به «آذر» و «آذری» رسیده است. این که بر چه اساس و با چه استدلالی این واژگان را ترکیب کرده، قابل درک نیست. در ایران نیز، پس از به قدرت رسیدن رضا پهلوی، ابتدا محمود افشار و سپس احمد کسروی، با چنین ادعایی درباره ترکان آذربایجان جنوب ارس مطرح کردند که: «شما آذری بودید که مغولان آمدند و شما را ترک کردند!»

میرفتاح ذکی‌اف، محقق تاتار، نیز مدعی شده است که نیاکان ترکان آذربایجان، مردمانی با نام‌های «آر/ایر، آس/آز، بی/پی/بی، سون/سان/شان» بوده‌اند و با آمیزش اقوامی چون «آذر، بیلر، سونلر»، قومیت جدیدی به نام «آذربایجان» (از ترکیب آز-آربی-جان) شکل گرفته است (ذکی‌اف، ۲۰۰۲، ص ۶۲۶).

بهترین پاسخ به همه این ادعاها درباره ترکی بودن قوم «آس/آز»، سالنامه چینی «هان شو» (Han-shu) است. تاریخ‌نگار چینی، بان بیائو (Ban Biao)، ادامه سالنامه ۱۲ جلدی «شی جی» (Shi Ji) را با عنوان «هو ژوان» (Hou Zhuan) در ۶۵ بخش نوشت. پس از مرگش در سال ۵۴ میلادی، پسرش بان گو (Ban Gu) آن را بازنویسی کرد و این اثر، مبنای «هان شو» قرار گرفت. «هان شو» که بخش مهمی از «شی جی» است، دوره ۲۰۶ پیش از میلاد تا ۲۳ میلادی را پوشش می‌دهد (آرسوی، ۲۰۱۴، ص ۵۵۴). در سالنامه «هان شو»، درباره قوم «آس/آز» آمده است که پوشش و آداب آنان به نژاد آریایی تعلق داشته و با مردم سغد خویشاوندی نزدیک داشته‌اند، حدود ۱۰ درصد از جمعیت آنان با مغول‌ها آمیخته بوده و به دلیل همسایگی طولانی با هون‌ها، بسیاری از سنت‌های آنان را پذیرفته‌اند (باتسنکو، ۲۰۱۴، ص ۷۷۵). اگر منابع علمی چنین می‌گویند، این تصور که ترکان، سرزمین خود را به نام قومی از نژاد آریایی نام‌گذاری کرده باشند، نه تنها دور از ذهن، بلکه با اصول علمی نیز سازگار نیست.

بسیاری از قبایل ترک که در گستره وسیعی از آسیا تا پیچ رود زرد می‌زیستند، به دلایل تاریخی، سیاسی و طبیعی، در دوره‌های مختلف، سرزمین‌های خود را ترک کرده و به سوی غرب کوچیده و در جغرافیای جدید ساکن شده‌اند و نام مکان‌های پیشین خود را به مناطق جدید منتقل کرده‌اند. برای نمونه، در جلد نهم کتاب «نام‌های مکان در آلتای کوهستانی» می‌توان به نام‌هایی چون: آق‌سو (چرتیکوا-اورسولوا، ۲۰۲۳، ص ۴۱)، آق‌تاش (ص ۵۱)، کۆک‌کۆل (ص ۵۲)، قیزیل‌قایا (ص ۶۲)، ساری‌المان (ص ۷۲)، چادیرلی (ص ۸۲) اشاره کرد که همگی در آذربایجان و ترکیه نیز وجود دارند.

نظرات دانشمندانی که در بالا از آنان یاد شد، مبنی بر اینکه نام «آذربایجان» از نام قوم «آز/آس» با افزودن پسوندی شکل گرفته است، چیزی جز تفسیرهای اجباری و فرضیه‌هایی بی‌پایه و غیرعلمی نیست. دلیل نگرش منفی به این اندیشه، به سنت دیرینه ترکان در نام‌گذاری جغرافیایی بازمی‌گردد. بررسی نام‌های مکان در طول تاریخ نشان می‌دهد که ترکان، بر اساس جهان‌بینی خود و اصول علم نام‌گذاری (توپونیمی)، اسامی را با رعایت ضوابط خاصی وضع می‌کرده‌اند. این اصول عبارتند از: *نام قبیله، نام شخص، پیشه، باورهای دینی، ویژگی‌های طبیعی مکان، موقعیت مکانی نسبت به دیگر نقاط، ویژگی‌های اقلیمی و جانوری، آب، شمار، حیوانات ساکن یا پرورش‌یافته در منطقه، رنگ و جهت، قلعه و بارو، و خرابه‌ها (سومه، ۲۰۱۸، ص ۲۶۸؛ اونال-شنل، ۲۰۱۶، صص ۷۳-۶۴؛ کورگون، ۲۰۰۷، صص ۷۴۲-۷۴۰). برای نمونه، بر اساس نام قبیله: بایات، دودورغا، قارقین؛ نام شخص: آلیاقوت، اوغوز، باراک اوباسی؛ باور دینی: پیراحمدلی، سیدلی، صوفولار؛ پیشه: چاریقچی، یایجی، دمیرچی، دؤولگرلی؛ ویژگی مکان: *قوروچای، داش‌صلاحلی، یومروقایا، قاراجاداغ، داشلی‌چای، چوخورابا؛ موقعیت مکانی: یوخاری چامورلو، اورتاکوی، آشاغی صوفولار؛ اقلیم و جانوران: قاراقیشلاق، قارلی‌اوا، آغاجاوق، آلمالی، قوزلو؛ آب: آغ‌بولاق، داش‌بولاق، قوروجادره، بولانغیق؛

شمار: بش داغ، اوچ کیلیسه، بش بالیق، بش اوبا؛ نام حیوانات: جیران لی، ایلان لی، کچی قیران، آلیوندلو، کچیلی اوبا؛ رنگ و جهت: آغ دره، آغ سو، گوئی چه، قاراجاداغ؛ خرابه ها: ویرانجیق، قاراجاویران، ویرانشهر؛ قلعه و بارو: جینگوزقلعه، قلعه کندی، قوشاقلا (سومه، ۲۰۱۸، ص ۲۶۸؛ اونا-شنل، ۲۰۱۶، صص ۷۳-۶۴؛ کورگون، ۲۰۰۷، صص ۷۴۲-۷۴۰). اگر نام آذربایجان از نام قوم «آز/آس» می آمد و آن قوم نیز ترک بودند، انتظار می رفت نامی چون آزیورد، آزلی، آزلو، آزاوبا بر آن نهاده شود. این اصول، خود گواهی بر بی ربطی نام آذربایجان با قوم «آس/آز» (از نژاد آریایی) است.

بر اساس «شجره تراکمه» (تبارنامه ترکمنان)، اوغوز در اواخر عمر، در جریان لشکرکشی به غرب (سوریه و مصر)، سرزمین کنونی آذربایجان را نیز مطیع خود ساخت (بهادرخان، ۱۹۹۶، ص ۲۴۲؛ بهادرخان، ۱۹۷۷، ص ۳۹). در اوغوزنامه نیز آمده است: «اوغوز، همه ایران و توران و شام و مصر و روم و دیگر ولایات را گرفت و پس از آن، همه را مسخر کرده بود» (علی، ۲۰۱۷، ص ۱۷؛ طوغان، ۱۹۷۲، صص ۴۶-۳۹؛ ارجیلاسون، ۲۰۱۹، ص ۲۳۰). این واقعه، هم در اوغوزنامه گردآوری شده توسط ابوالغازی بهادرخان، هم در اوغوزنامه رشیدالدین فضل الله همدانی و هم در اوغوزنامه اویغوری، به عنوان یک حقیقت تاریخی ثبت شده است.

در جلد نخست فرهنگ لغت «برهان قاطع» که در سال ۱۶۵۲ میلادی توسط محمدحسین بن خلف تبریزی، به نام سلطان عبدالله (از سلسله قطبشاهیان در جنوب هند) تألیف شد (دمیراوغلو، ۱۹۹۲، ص ۴۳۲)، در مدخل «آذربایگان/آذربادگان» آمده است: اوغوزخان، در جریان لشکرکشی به شام، با سپاهیان خود به دشت «اوجان/اوجان» (که در ۵۰ کیلومتری شرق تبریز است و امروز «بستان آباد» نام دارد) رسید و آن را فتح کرد. اوغوز بسیار به این سرزمین علاقه مند شد و به سربازان خود فرمان داد تا تپه ای مصنوعی در آنجا ایجاد کنند. نخست خود او، مقداری خاک در دامن خود ریخت و به آنجا برد و ریخت. این تپه عظیم که توسط سپاهیان ده ها هزار نفری او ساخته شد، «آذربایگان» نام گرفت. او برای آبادانی و شهرت این سرزمین، هیچ کوششی فروگذار نکرد و ۲۸ سال در آنجا زیست. «آذر» در زبان ترکی باستان به معنای «بلند، تپه؛ بلندی، تپه ای» و «بایگان» به معنای «بزرگواران، محترمان، عظمت یافتگان» است. سپس، نام «آذربایگان» که بر این منطقه نهاده شده بود، به دلیل نبود حرف «گ» در زبان عربی و تبدیل آن به «ج»، به شکل «آذربایجان» درآمد. در همین منبع، بر بزرگی منطقه تبریز و مرکزیت آن تأکید شده است (تبریزی، ۲۰۰۹، ص ۳۵؛ رئیس نیا، ۱۹۸۹، صص ۹۹-۹۸).

زنده یاد ز. و. طوغان نیز در کتاب «اوغوزنامه» خود، با استناد به فضل الله همدانی، همین ماجرا را نقل کرده است: اوغوز، هندوستان، گرجستان، بخارا، خوارزم، باسقیرد، نواحی ولگا، دربند، شروان، اران، موغان، کوه ساوالان و آذربایجان را گشود و در دشت اوجان، با ریختن خاک در دامن خود، تپه ای ساخت و آن را «آذرباینان» نامید. از آنجا به بغداد، دیاربکر، گرجستان، شام، اربیل، موصل

و سپس انطاکیه رفت و یک سال جنگید و مصر، سرزمین فرنگ، بغداد، بصره، فارس و کرمان را نیز فتح کرد (طوغان، ۱۹۸۲، صص ۴۷-۲۱). با این حال، مشخص نیست که چرا خود طوغان، نام آذربایجان را به آتروپاتن نسبت داده است.

اگر اوغوز در دوران اختراع خط یا بلافاصله پس از آن می‌زیست، نامش در متون سومری، اکدی، هیتی، آشوری و اورارتویی ذکر می‌شد، چرا که او سرزمین‌های آنان را نیز تصرف کرده بود. اگر در قرون نخست و میانه اسلامی می‌زیست، سالنامه‌های چین و منابع بیزانس و روم از او یاد می‌کردند. از آنجا که در هیچ‌یک از این منابع نامی از او نیست، پس اوغوز هزاران سال پیش از ۳۲۰۰ پیش از میلاد می‌زیسته است و با توجه به یافته‌های باستان‌شناسی (آداب تدفین متعلق به ترکان در سیبری جنوبی که قدمت آن به ۲۲۰۰۰۰ سال پیش می‌رسد)، منطقی‌تر است که خاستگاه نخستین ترکان، سیبری جنوبی باشد. ترکان از این منطقه حرکت کرده و آذربایجان، آناتولی، دشت‌های قبیچاق و اروپای مرکزی را نیز به وطن خود تبدیل کردند، هرچند بسیاری از این سرزمین‌ها در مقاطع مختلف تاریخ از دستشان خارج شد.

در اینجا تصویر نقشه امپراتوری گوک‌ترک در نسخه اصلی آمده است

مرزهای امپراتوری بزرگ هون تا شمال خزر می‌رسید. در دوران جانشین آن، یعنی امپراتوری گوک‌ترک نیز، چنان که در نقشه زیر مشخص است، منطقه آذربایجان تابع این دولت بوده است. با استناد به این شواهد، این دیدگاه که نام آذربایجان از «آذربایگان» (نام تپه‌ای که به فرمان اوغوزخان ساخته شد و در اوغوزنامه و فرهنگ «برهان قاطع» (تألیف محمدحسین بن خلف تبریزی در ۱۶۵۲ میلادی، به فارسی و ترجمه ترکی توسط عاصم افندی با عنوان «تبیان نافع در ترجمه برهان قاطع») منعکس شده) ریشه گرفته است، با اصول علمی نیز همخوانی دارد.

در مورد اصطلاحات «آذر»، «آذری» و «آذریجه» (زبان آذری)، بلاذری، یعقوبی، ابن‌حوقل، مسعودی و مقدسی، همگی بر این باور بوده‌اند که مردمانی از نژاد آریایی در منطقه آذربایجان می‌زیسته‌اند که گویش ویژه‌ای داشته‌اند و به آنان «آذری» می‌گفته‌اند و این گویش را کسی جز خودشان نمی‌فهمیده است (کوپرولو، ۱۹۷۹، ص ۱۱۹). به ویژه یعقوبی در قرن نهم میلادی، به این نکته اشاره کرده است که این اصطلاح، نام مردمان آریایی‌تبار ساکن آذربایجان است (کوپرولو، ۱۹۸۱، ص ۱۱۸). تمامی این سخنان درست است، چرا که مردمی که امروزه «آذری» خوانده می‌شوند، شاخه‌ای از نژاد فارس هستند و بازماندگان آنان در منطقه خلخال زندگی می‌کنند. این مردمان در طول تاریخ به زبان فارسی کهن سخن می‌گفته‌اند و آیین زرتشتی (آتش‌پرستی) داشته‌اند. بخشی از آنان از قرن دهم میلادی به بعد در میان فارس‌ها و بخشی دیگر نیز در میان ترکان آذربایجان جنوبی، جذب و همسان شده‌اند. جمعیت کنونی این قوم، حدود ۳۰۰۰۰۰ نفر تخمین زده می‌شود (آلتایلی-۱، ۲۰۱۸، صص ۲۹۷-۲۹۶).

اصطلاحات «آذر»، «قوم آذر»، «آذری» و «آذریجه» که از ریشه «آز/آس» ساخته شده‌اند، با شواهد باستان‌شناختی، مردم‌شناختی و فرهنگی در تضاد هستند (آلتایلی-۱، ۲۰۱۸، صص ۲۹۷-۲۹۶). پس از آنکه رضاخان در سال ۱۹۲۴ میلادی، با بازی انگلیسی‌ها به شاهنشاهی ایران رسید و این کشور در چنگال دودمان پهلوی افتاد، نخست محمود افشار یزدی نظریه‌ای را مطرح کرد که بر اساس آن به ترکان آذربایجان جنوبی گفته می‌شد: «شما آذری بودید، سلجوقیان و مغولان آمدند و شما را ترک کردند!» این نظریه بر چه مبنای علمی استوار است که مغولان توانستند زبان ترکی را به آذری‌های آریایی تبار بیاموزند؟ تاکنون هیچ پاسخی به این پرسش داده نشده است، چرا که این ادعا، محصول دستگاه تبلیغاتی امپریالیستی است. این نظریه که بعدها با اهداف خاصی مطرح شد و سید احمد کسروی نیز آن را تأیید کرد، به روشنی یک نقشه سیاسی بوده است، نه یک اندیشه عادی یا تصادفی. تداوم این سیاست توسط محمدرضا پهلوی (پسر رضاشاه) و سپس توسط کسانی که او را سرنگون کردند، نشان می‌دهد که درک ماهیت شوم این سیاست برای ملت‌ها و دولت‌های ترک، بسیار سودمند خواهد بود.

روسیه در سال ۱۷۲۲ میلادی، از دربند گذشته و تا نزدیکی باکو پیش آمد. صفویان که درگیر جنگ با افغان‌ها بودند، نتوانستند به سوی باکو روی آورند و با عهدنامه‌ای، باکو، دربند، مازندران و گیلان به روس‌ها واگذار شد و دولت عثمانی نیز نتوانست مخالفتی کند. با به قدرت رسیدن نادرشاه در سال ۱۷۳۶ میلادی (قیرجا، ۲۰۲۱، ص ۳)، دوره افشاریان در ایران آغاز شد. نادر، نیروهای عثمانی و روس را از منطقه بیرون راند، اما با مرگ او در ۱۷۴۷ و ورود عثمانی به دوره افول، توازن قوا دوباره به نفع روس‌ها تغییر کرد و دوره خانات در آذربایجان آغاز شد. از ابتدای قرن نوزدهم، روس‌ها به تدریج خانات آذربایجان را اشغال کردند و با عهدنامه‌های گلستان و ترکمنچای، آذربایجان به دو بخش شمالی و جنوبی تقسیم شد. شمال به روسیه و جنوب به قاجارها (که به تازگی به قدرت رسیده بودند) واگذار گردید. پس از این تاریخ، در آذربایجان شمالی، ملی‌گرایانی که روندی رو به رشد داشتند، در ۲۸ مه ۱۹۱۸، به رهبری محمدامین رسول‌زاده و با کمک ارتش اسلام قفقاز، جمهوری آذربایجان را تأسیس کردند، اما در ۲۷ آوریل ۱۹۲۰، توسط «ارتش سرخ» دوباره اشغال شد و در دوره‌هایی با کشتارهایی با ماهیت نسل‌کشی مواجه گشتند، به ویژه روشنفکران در زیر چکمه بلشویک‌ها نابود شدند. در جمهوری یادشده، تا سال ۱۹۳۷، در پاسپورت‌ها، «ترک» به عنوان قومیت درج می‌شد، اما در همان سال، با دستور استالین، واژه «ترک» حذف و اصطلاح ساختگی «آذربایجانی» (آذربایجانی؟! که خودشان ساخته بودند، جایگزین شد و از آن روز تاکنون این نام تغییر نکرده است) (آلتایلی، ۲۰۱۲،

<http://www.adalet-az.com>).

بر این اساس، در ترکیه، به ویژه قشر روشنفکر، سیاستمداران و اهالی رسانه، بدون تعمق در ماهیت موضوع و بدون درک نیت شوم پشت این اصطلاح، خطاب به ترکان آذربایجان از واژه «آذری» و برای زبانشان از «آذریجه» استفاده می‌کنند که کاری بسیار مغرضانه، خطرناک و نگران‌کننده است.

نتیجه گیری:

مدارک باستان‌شناسی، مردم‌شناسی و فرهنگی که تاکنون به دست آمده، همگی نشان می‌دهند که خاستگاه نخستین ترکان، سیبری جنوبی و به ویژه منطقه بایکال بوده و پس از آخرین عصر یخبندان، ابتدا به منطقه آلتای و سپس به نقاط مختلف پراکنده شده‌اند.

پس از پایان یخبندان وورم (Würm) که حدود ۷۰,۰۰۰ سال پیش آغاز و حدود ۲۰,۰۰۰ تا ۱۸,۰۰۰ سال پیش به اوج خود رسید و نزدیک به ۱۲,۰۰۰ سال پیش پایان یافت، با پسروی آب‌های چندین متر بالا آمده، قبایل ترک از سیبری جنوبی به آلتای و از آنجا به نقاط مختلف آسیا پراکنده شدند. آنان از دوران اساطیری، بر قفقاز، نواحی شمال دریای سیاه، دشت‌های قبیچاق، آذربایجان، آناتولی، آسیای صغیر و نواحی شمالی دریای مدیترانه تا مصر و یمن، حکومت کرده و این سرزمین‌ها را پیش از هر قوم دیگری، وطن خود ساخته‌اند. ترکان به آناتولی و آذربایجان دیر نیامده‌اند؛ بلکه در زمانی که این سرزمین‌ها را وطن خود کرده بودند، برخی از اقوام هندواروپایی، به صورت جوامع کوچک، بسیار دیرتر به سرزمین‌های کنونی خود کوچیده و ساکن شده‌اند. غربی‌ها همواره بر این نکته پای می‌فشارند که تمدن آنان بر پایه تمدن یونان استوار است، اما تمدن یونان، پس از تسلط اسکندر مقدونی در قرن چهارم پیش از میلاد، خود را نشان داد و او با تبعید ترکان بومی تُرکان (Turkan) منطقه، حکومت خود را برقرار کرد، درست همان گونه که اقوام امروزی موسوم به فارس، بی‌نام و نشان از هندوستان آمده و سال‌ها در پناه دولت عیلام به چوپانی و خدمتگری پرداختند و پس از تضعیف این دولت، قیام کرده و سرزمین آنان را به چنگ آوردند.

نام آذربایجان، توسط اوغوزخان، قهرمان اساطیری و بنیان‌گذار سنت دولت‌داری ترک، نهاده شده است. جستجوی ریشه این نام در جای دیگر و طرح فرضیه‌های بی‌اساس، هدر دادن تلاش‌هاست. نامی که اوغوزخان نهاد، هم توسط حماسه‌ها و هم توسط علم نام‌شناسی جغرافیایی (توپونیمی) تأیید می‌شود. کسانی که نام آذربایجان را به آتروپاتن یا قوم «آس/آز» (از نژاد آریایی) مرتبط می‌دانند، همان گونه که با استناد به شواهد علمی پیشتر گفته شد، دچار اشتباه شده‌اند.

گسترش باستان‌شناختی ترکان و نام‌گذاری موضوع «نام آذربایجان» به عنوان «نظریه اوغوز»، بازشناسی این موضوع حول محور شخصیت اوغوز و انتساب نام آذربایجان به او، ادای دینی به این شخصیت اسطوره‌ای و بزرگ تاریخی ترک به شمار می‌رود.

منابع:

۱. Adalı, Selim F.-Görgü, Ali T., Babil Yaratılış Destanı -Enuma Eliş-, XIV. Basım. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
۲. Ağasıoğlu, Firudin. (2022). İslamöncesi Türk Tarixi, Bitik III, Palmali Group of Companies. İstanbul: Qrifli nəşr

- Altaylı, Seyfəddin-Hüseynova, Nigar. (2018). Türk Xalqları Ədəbiyyatı (Ali məktəb .۳
tələbələri üçün dərs vəsaiti). Bakı: Əlm və Təhsil
- Altaylı, Seyfəddin. (2012). "Biz Azəriyik?!" 02. 30. 2010: <http://www.adalat-az.com> .۴
- Azərbaycan Milli Ensiklopediyası. (2007). Bakı: AME Elmi Mərkəzi .۵
- Bahadır Han, Ebülqazi. (1977). Şecere-i Terakime (Türklerin Soy Kütüğü), (Haz: .۶
Muharrem Ergin), 1001 Temel Eser. İstanbul: Kervan Kitapçılık A.Ş
- Bahadır Han, Ebülqazi. (1996). Şecere-i Terākime (Türkmenlerin Soykütüğü), (Haz: .۷
Zuhal Kargı Ölmez). Ankara: Şafak Matbaacılık
- Bang. W-Arat, G.R., (1936). Oğuz xaqan Dastanı, İstanbul: Burhaneddin Basımevi .۸
- Baskakov, N.A. (1986). Oğuz, Oğuz-qağan Etimolojisi Üzerine, İstanbul Üniversitesi .۹
Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, cilt 24, s. 35-37
- Bazin, Louis. (2015). "Oğuz" ve "Türk" Sözləri Üzerine Notlar, çev. Ebru Kabakçı, .۱۰
Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Sayı 39, s. 33-40
- Çertikova, M.D-Orsulova, T.E. (2023). (İnceleyiciler), Toponomika Respubliki Altay, .۱۱
C 9, Ulaqanskiy Rayon, S.S. Surazakova Adına Altaistik araşdırma Enstitüsü
- Demiroğlu, Ayla. (1992). Burhân-ı Kâtı, TDV İslam Ansiklopedisi, C 6. Ankara: TDV .۱۲
Yayınları
- Duymaz, Ali. (2007). Oğuz xaqan Dastanı'ndan Dede Korkut Kitabı'na Kahramanların .۱۳
Beden Tasvirlerinin Sembolik Anlamları Üzerine Değerlendirmeler, Milli Folklor, il 19, sayı
76, s. 50-58
- Ercilasun, A. Bican. (2019). Nehir Destan Oğuzname (Oğuz Bitig), İstanbul: Dergâh .۱۴
Yayınları
- Hacıyev, Tofiq. Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi. (I hissə) Ali Məktəblər Üçün Dərslik, .۱۵
Bakı: Elm
- Hamilton, J.R. (1997). Tokuz-Oğuz ve On Uyğur, Çev. Yunus Koç-İsmet Birkan, Türk .۱۶
Dilleri araştırmaları 7, Ankara: Simurg Yayınları, 187-232
- İnan, Abdülkadir. (1936). Güneş Dil Teorisi Üzerine Ders Notları. İstanbul: Devlet .۱۷
basımevi
- Kafesoğlu, İbrahim. (1998). Türk Milli Kültürü. İstanbul: Ötüken Yayınevi .۱۸